

Landbohistorisk Tidsskrift
2021-22

Landbohistorisk Tidsskrift

Landbohistorisk Tidsskrift

2021-22

Udgivet af Landbohistorisk Selskab

Landbohistorisk Tidsskrift udgives af Landbohistorisk Selskab.

Redaktion:

- Lektor, Ph.D. Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, jggj@hum.ku.dk
- Museumsinspektør, Ph.D. Peder Dam, Odense Bys Museer, pda@odense.dk
- Enhedschef, Ph.D. Morten Stenak, Slots- og Kulturstyrelsen, most@slks.dk
- Museumsinspektør, cand.mag. Peter Bavnshøj, Det Grønne Museum, pb@dgmuseum.dk
- Mag.art. Gudrun Gormsen, Tjørnevej 46, 7500 Holstebro, gudrun.gormsen@hotmail.com

Bidrag til tidsskriftet sendes til
Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, jggj@hum.ku.dk

ISSN 1604-4878
2022

Udgives med støtte fra
Landbrugets Kulturfond

Produktion:
Specialtrykkeriet Arco

Forsideillustration:
Pelsskind præsenteres, og kvaliteten vurderes. Foto: Dansk Pelsdyravlerforening.

Indhold

Forord	7
<i>Flemming Glatter Sørensen</i>	
“de var alle sammen øde den tid jeg købte dem” Aspekter af senmiddelalderlige godskompleksers samling, struktur, forvaltning og hoveri med eksempler fra slægterne Thotts og Trolles hovedgårde.....	9
<i>Per Grau Møller</i>	
Det fynske ryttergods og kulturlandskabet	51
<i>Holger Grumme Nielsen</i>	
Jagten i københavnerplantagerne	115
<i>Svend Aage Andersen</i>	
Livet på et boelsmandssted i Kærsholm i 1950'erne – Erindringer fra min barndom i Nordøsthimmerland	144
<i>Henning Otte Hansen</i>	
Minkavlens historie i Danmark 1930-2021	208

Livet på et boelsmandssted i Kærsholm i 1950'erne

– Erindringer fra min barndom i Nordøsthimmerland

Artiklen skildrer livet i mit fødehjem, en lille gård, eller husmandssted, mere præcist et boelssted, i 1950'erne. Skildringen dækker tiden fra min fødsel i 1946 frem til 1965, hvor jeg forlod hjemmet og landsbyen Kærsholm for at tage en uddannelse på Nr. Nissum Seminarium og senere på Aarhus Universitet. Efter en kort beskrivelse af gården, som danner ramme om livet i mit hjem, indfanger jeg nogle væsentlige forandringer, der skete i løbet af 50'erne. Dernæst kommer jeg ind på, hvordan en dag og en uge almindeligvis forløb. Hovedvægten er på arbejdet, mens familie- og fritidsliv træder mere i baggrunden uden dog at blive helt forbigået. Først beskriver jeg mit eget, min søsters og min mors arbejde. Herefter følger jeg årets gang i det lille landbrug, familiebruget, som det formede sig fra forår til vinter. Det liv, jeg skildrer, ligner – med variationer – livet på andre små gårde og husmandssteder i lokalområdet. En reservation: Det, jeg fortæller, er i nogen grad en virkelighed set gennem et barns – og en drengs – øjne. Der er forhold, som jeg ikke husker helt klart. Der kan også være forhold, jeg ikke har været opmærksom på, og tidspunkter, jeg kan have fejlerindret.

Gården

Jeg er født på en lille gård, et boels- eller husmandssted, i Østhimmerland, på Mou Kær (Kærsholm) i 1946. Vores hus lå ved landevejen mellem Mou og Gudumholm med 3 km til Mou og 4 til Gudumholm. Herfra, i 1916 kaldet "Engholm", nu Kærsholmvej 47, var der knap 1 km til Kærsholm. Mor og far, Katrine og Tage Andersen, var blevet gift i 1945. Far blev undertiden betegnet som gårdejer og undertiden som boelsmand. Jeg fik i 1948 en søster, Birgit, som er 1½ år yngre end mig. Ejendommen er opført i 1902 af en murer, Anton Marinus Nielsen, og han boede med sin familie på gården de første par årtier. Min bedstefar, Frederik Andersen, som havde været smed i Skelund nord for Hadsund, købte i 1922 gården i Kærsholm, som mine forældre overtog i 1945. Mine bedsteforældre, Ine og Frederik, flyttede derefter sammen med fars søster Anna Gerda op i en lille rødstensvilla i Kærsholm. Vores ejendom bestod af fire sammenbyggede længer, stuehus ud mod vejen, kostald ("kohus"), lade samt kombineret hønsehus, tørvehus og hestestald. Den fjerde længe var kortere og lavere end de tre andre. Midt mellem disse længer var der en stor gårds-

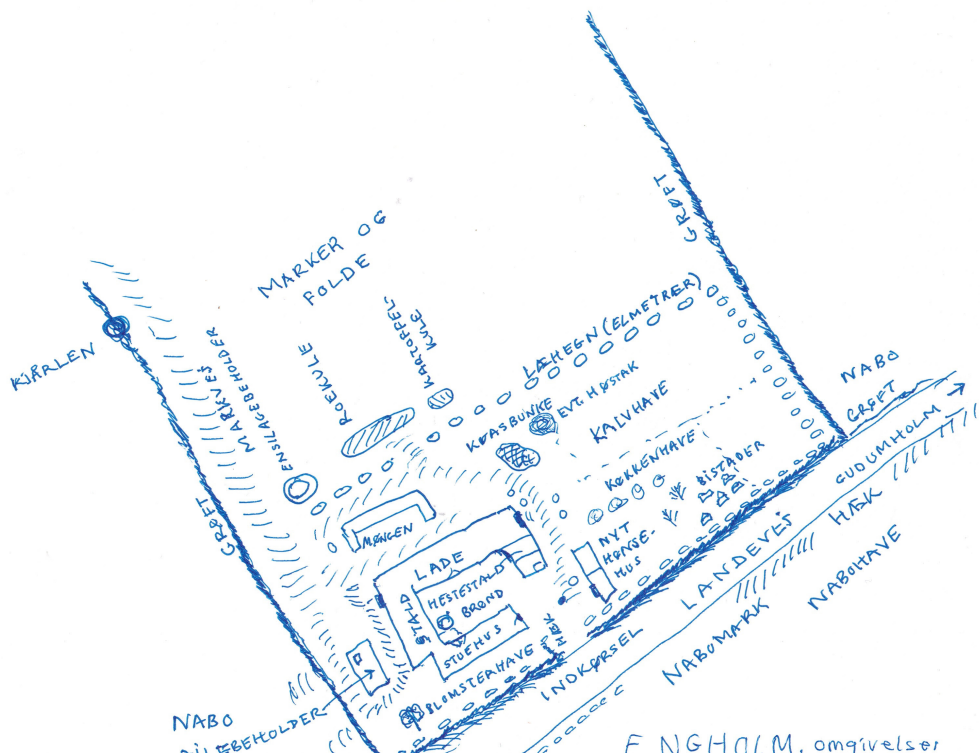

Figur 1. Engholm omkring 1945.

plads, som lå i forlængelse af indkørslen fra vejen (“gårdsleddet”). Til ejendommen hørte der 15 tønder land plus 3 tønder land mose, en smal strimmel, hvoraf måske 1 tønde land var opdyrket eng. Her gik et par kvier på græs. Resten var uopdyrket, afgravet mose, krat og højmose. Mosen lå 2-3 km væk fra gården, og vi kørte derud ad en jordvej med hestevogn eller på cykel. I min tidlige barndom gravede vi selv tørv i en tørvegrav i højmosen. De blev i hestevogn kørt hjem til vores tørvehus, hvor vi vinteren igennem hentede tørv til opvarming af køkken og dagligstue.

Ved gården var der 2-3 kornmarker med henholdsvis byg, havre og bland-sæd. Desuden var der en mark med roer, en med kålroer og en med sukkerroer. Endvidere var der en græsmark med græs til køerne og en mark med græs til hø. Desuden havde vi lidt kartofler, kål og gulerødder. Roer og kartofler blev taget op og kørt sammen i kuler. Toppene fra sukkerroerne blev kørt i en silo bag ved laden og anvendt som ensilage. Disse afgrøder blev brugt som foder til heste, køer, kalve og grise.

Vi havde det meste af tiden 6-7 malkekøer (rød dansk malke race), et par kvier, 3-4 kalve, et par grisesøer, 10-12 smågrise og 10-12 fedesvin. Gennem hele min barndom havde vi to jyske heste, Klavs og Musse, der stod i deres båse

Figur 2. Situationsplan af ejendommen og dens omgivelser.

i hestestalden for enden af hønsehuset tæt på laden. De var vores trækraft i marken. I foråret 1962 solgte far dog de to gamle heste og købte i stedet to nye. Traktor fik vi først nogle år senere, engang i midten af 1960'erne. I hestestalden stod der i min barndom en hakkelsesmaskine i en tom bås, men den blev aldrig brugt. Kostalden var delt i to med en gang i midten, så køer og kalve stod til den ene side, ud mod gårdspladsen, mens der var fem grisestier til den anden side. Der var som regel to griseseer, der havde hver sin sti og grise i forskellig størrelse. Det hold grise, hvor grisene var størst, blev sat over i en separat sti og blev, efterhånden som de blev fedet op, sendt på andelsslagteriet i Nørresundby. Endnu en gris blev fedet op som den gris, der skulle slagtes før jul.

På den side af kohuset, der vendte væk fra gårdspladsen og over mod grøften til naboen, lå der nede i jorden en ajlebeholder. Bag ved laden havde vi mødding ("møngsplads"), der var skærmet af med en ca. en meter høj cementmur. Hele ejendommen var omkranset af høje elmetræer til alle sider, og op langs marken var der en kalvehave, der var afgrænset ud mod markerne af et læbælte. Her stod kalvene om sommeren i tøj. Omkring markerne var der til

begge sider grøfter, og under markerne var der lagt drænrør, der løb ud i grøfterne. Langs med landevejen var der en dyb vejgrøft, som i dag er helt væk. Denne grøft, der om foråret ved tøjbrud kunne være fyldt til randen af vand, var bestemt ikke ufarlig. En nabokone faldt engang, da hun en aften havde været i byen, i grøften ("grøvten") og brækkede en arm. For at folk skulle kunne orientere sig, når der var mørkt, lå der ved indkørslen en hvidkalket kampesten. Midt i 50'erne fik vi bygget et nyt hønsehus i en del af køkkenhaven, og her havde min mor en 20-30 høns. I den anden del af dette hus var der kombineret bilgarage og maskinhus. Desuden havde min far i indgangen til hønsehuset et dueslag, hvor han holdt brevduer. Endvidere var min far også biavler og havde for enden af køkkenhaven en fem-seks bistader, hvorfra vi hver sommer slyngede honning ud. Nævnes må endelig et par katte, som jævnlig fik killinger, hvoraf en enkelt eller to som regel fik lov at leve. Kattene lavede ofte reder, godt gemt væk i høet på loftet over kohuset ("hørånen"). For min søster og mig gjaldt det om at finde frem til killingerne, som uden tvivl var vores foretrukne legekammerater.

Figur 3. Engholm omkring 1947.

Lokalområdet

Kærsholm var en ganske lille landsby, som imidlertid havde et stort opland med mange mindre gårde og husmandssteder. Vi kan ikke skrive sognets historie, eftersom Kærsholm lå i tre forskellige sogne, Mou Sogn (størsteparten), Gudum-Lillevorde Sogn og Storvorde Sogn. Ejendommene var på nogenlunde samme størrelse som vores (10-15 tønder land), enkelte dog noget større. Nogle få huse havde ikke nok jord til at kunne ernære en familie. De landmænd måtte derfor søge arbejde hos andre. Landmændene var i de sidste årtier af 1800-tallet flyttet ud i kæret, hvor de fik bygget ejendomme og gik i gang med at opdyrke jorden. I 1903 var der blevet så mange familier i området, at Mou sogneråd måtte bygge en skole til børnene ("Kærskolen"). I de efterfølgende år blev der stiftet både en afholdsforening og en foredragsforening. I 1916 blev andelsmejeriet Kærsholm taget i brug, og i 1921 blev der stiftet en transformatorforening. Senere kom der en købmand, en smed, en bager, en snedker, en murer, en vognmand, en brugs og flere huse.¹ Efter nogle årtiers blomstring var dette lokalsamfunds storhedstid imidlertid ved at være slut. Det blev ramt af de generelle udviklingstendenser, som kendetegnede Danmark i 1950'erne og 60'erne. Industrialisering og mekanisering af landbruget indebar en kraftig reduktion af antallet af heste og af folkeholdet på gårdene. Da skolen blev nedlagt i 1956, skulle børnene på kæret befordres med skolebus til centralskolen i

*Figur 4. Brugsen i Kærsholm.
Brugsen lukkede i 1970.*

1 Vedr. landsbyens udvikling se Kristensen 1980; Kristensen 1982, Pedersen 2004, Riismøller u. å., Andersen 2021. Min artikel er første trin i et større projekt om Kærsholm, og jeg arbejder p.t. på en samlet fremstilling af Kærsholmområdets historiske udvikling (Andersen 2021a).

Figur 5. Bette Klasse i Kærsholm Skole. Skolen lukkede i 1956.

Mou. Snart gik det også tilbage for nærbutikkerne, der alle i løbet af 1970'erne måtte dreje nøglen om (den såkaldte "butiksdød"). Således måtte både brugsen og andelsmejeriet lukke i 1970. Derimod fortsatte købmanden, bageren, snedkeren og smeden dog til op i 1970'erne. Kun en vognmandsforretning vedblev med at bestå.

På gårdene var der ingen unge landmænd til at tage over, da den gamle generation gik på pension. De unge søgte ind til byen og til andre erhverv. Et husmandsbrug kunne nu også knap nok give et rimeligt udkomme. Det var især de gårde, der havde købt mere jord, investeret i nye maskiner og bygget nye moderne stalde, der klarede sig bedst ind i 1980'erne. Der blev i familierne benyttet forskellige strategier for økonomisk overlevelse². Valget af strategi

2 Jf. Ravn og Bak 1982. Den skitserede udvikling er baseret på egne erfaringer og iagttagelser, besøg i området og udsagn fra mine informanter. Adskillige processer pågik i 60'ernes og 70'ernes Kærsholm mere eller mindre parallel: (a) man forsøger at spare på udgifterne til forbrug og und-

afhang bl.a. af helbred og eventuel sygdom samt af, hvilket trin i familiens livscyklus, man befandt sig på: Nogle yngre energiske landmænd, som udvidede deres brug, opkøbte mere jord og byggede nye, store stalde. Nogle ældre landmænd blev på deres brug, til de kunne gå på pension. I nogle familier valgte man at supplere indtjeningen med indtægter fra lønarbejde, og i andre valgte man at sælge ejendommen til folk med andet arbejde end landbrug. Til sidst var det meste af jorden koncentreret på ganske få store ejendomme. En konsekvens af denne udvikling var, at enkelte forladte gårde forfaldt. Min mor og far solgte i 1979 ejendommen og flyttede til Mou. Forinden var besætningen sat ud, og jorden solgt fra.

Forandringer i løbet af 1950'erne

Danmark ændrede sig i løbet af 1950'erne fra at være et landbrugssamfund til at være et industrisamfund. Vi fik efter 1948 den såkaldte Marshallhjælp fra USA, som satte gang i mekaniseringen i landbruget. I perioden fra 1948 til 1953 modtog vi varer, teknologi, lån og penge, som skulle bringe landet på fode igen efter krigen. Frem for alt kom der massevis af traktorer til landbruget. Den store afvandring fra landet til byerne var allerede i gang, og op gennem 50'erne og 60'erne forsvandt både tjenestefolkene og hestene i stigende grad fra landbruget. Hermed kom landbokulturen forstået som en bestemt livsform efterhånden under afvikling. Det gamle livsmønster gik gradvist i opløsning.³ Med denne afvikling af gamle livsformer og traditioner forsvandt den gamle landbokultur lidt efter lidt til fordel for et velstandssamfund domineret af industrikultur og bykultur. Den industrialiseringsbølge, der fortsatte op i 60'erne, skabte en velstandsstigning uden lige, hvor forbrugerkulturen efterhånden vandt frem på bekostning af det traditionelle livsmønster. Den gamle landbo-

lade for dyre investeringer, (b) udvider og bygger til i takt med, at man får råd til det, (c) bruger maskinstation til at udføre arbejdet i marken, (d) udlejer eller sælger jord til nabogårde, (e) lejer eller opkøber mere jord fra naboer, (f) køber dyre maskiner som fælleskøb sammen med nabogårde, (g) specialiserer på enten svineavl eller kvægbrug, (h) forsøger at drive kvægløst landbrug, (i) konen tager lønarbejde i Aalborg, (j) manden tager lønarbejde i Aalborg, (k) ejendommen sælges til tilflyttere udefra, som ikke driver landbrug (l) bliver boende på ejendommen resten af sin tid, selv om bygningerne forfalder. *Hundslev* (2018: 381) beskriver de tilsvarende processer, sådan som de foregik på Fyn: "de største landbrug blev endnu større ved køb af nabojord fra ejendomme, som blev nedlagt og blot blev beboelser for de hidtidige ejere, der enten fik arbejde uden for hjemmet eller 'gik på pension', eller blev solgt som boliger til folk i andre erhverv. Og selv om de større, efterhånden specialiserede landbrug udvidede malkekvægs- eller svinebesætningerne betydeligt, blev behovet for arbejdskraft mindre, takket være mekaniseringen."

- 3 Jf. f.eks. Sørensen 1988; Frandsen 2010, 2015; Jensen & Engelstoft 2006. Det, at den gamle bondekultur var på vej til at forsvinde som følge af landbrugets mekanisering, blev også observeret i 1950'erne, bl.a. af højskoleforstander Sune Andresen i *Aalborg Amtstidende* den 10. 9. 1955.

kultur forsvandt dog ikke fuldstændig og på én gang, for der var skikke, traditioner og driftsformer, der fortsatte og blev bevaret. Men velfærdsstaten og det moderne velstandssamfund var ved at opstå, og man oplevede også på landet en stadig stigende materiel velstand.⁴ Det medførte en begyndende afvikling af selvforsyningen i landbohusholdningerne, hvor et moderne forbrugsorienteret livsmønster vandt frem. Radio og fjernsyn og kulturindustriens produkter medvirkede stærkt til at ændre værdinormer og livsstile. Efter fremkomsten af fjernsynet kunne folk være svære at trække hjemmefra om aftenen. Nye store varehuse med selvbetjening medvirkede i løbet af 60'erne til at ændre folks indkøbsadfærd. Nye typer varer vandt indpas, og store brugser blev til supermarkeder, der bl.a. solgte brød og slagtervarer. Derved overflødiggjordes i nogen grad en del specialbutikker.⁵ Endelig kunne folk i deres biler køre på indkøb andre steder end i Kærsholm. Den gamle grusede vej mellem Mou og Kærsholm var tidligt i 50'erne blevet asfalteret, og bilismen medførte i 60'erne øget geografisk mobilitet. Langt flere unge tog uddannelse, og denne "uddannelseseksplosion" skabte øget social mobilitet.⁶ I Kærsholm var unge i 50'erne begyndt at tage præliminæreksamen og realeksamen, hvorefter mange søgte bort fra landbruget til nye jobmuligheder inde i byen. Da skolen blev lukket i 1956, mistede området et vigtigt samlingssted, bl.a. for søndagsskolen og Indre Missions møder. Indre Missions samfund, der var en slags "samfund i samfundet" og en central faktor i lokalmiljøet, måtte nu forlægge sine møder til private hjem. Man kunne så i øvrigt tage del i den mødeaktivitet, der var i den nærliggende by Kongerslev. Her var der både et missionshus og en missionær samt jævnlige arrangementer som f.eks. vinterlejre for hhv. mænd og kvinder. Der var dog blandt vores naboer både folk, der tilsluttede sig Indre Mission, og folk, der bestemt ikke gjorde det. Som jeg oplevede det, var der et afgørende og dybt alvorligt skel mellem "de troende" og "de vantro", mellem os, der var "missions", og dem, der var mere optaget af det verdslige. Man kunne imidlertid let komme på den anden side af dette skel, f.eks. hvis man kom til at bande. Sam-

4 Jf. f.eks. Frandsen 2015; Hansen & Henriksen 1984; Nissen 2004.

5 Jf. Benthien 2009.

6 Til beskrivelsen af den generelle udvikling i 1950'erne og -60'erne har jeg bl.a. brugt Andersen 1997; Andersen 2000; Dahl (2007); Einarsson 2014, 2015, 2016; Frandsen 2010, 2015; Gormsen 2017-18; Hammerich 1976; Hansen & Henriksen 1984; Holm 2012; Jensen 2020; Lindgren 1987; Ludvigsen 2005; Nissen 2004; Sørensen 1988; Zenius 1987, 1989. Med hensyn til landbrugets udvikling i den beskrevne periode har jeg bl.a. benyttet Bjørn & Rasmussen 2003; Hansen 1994; Hansen 2010; Hundsløv 2018; Jensen 1999; Juhl 2010; Kærgaard & Dalgaard 2014; Larsen 2005; Matzen 2001; Pedersen 1988; Willert 1977. Desuden har jeg anvendt skønlitteratur som hjælpemiddel til at vække erindringerne (bl.a. Mølbjerg 1949 og Jørgensen 2001, 2002, 2007). Endvidere har jeg anvendt stikprøver fra udvalgte årgange af *Aalborg Amtstidende* fra 1946 til 1965 som empirisk materiale. Endelig bygger jeg på informationer fra de ovennævnte informanter.

tidig kunne man også nemt komme ud for at blive drillet og udsat for hån, fordi man var "missions".

Kærboernes forenings- og fritidsaktiviteter blev imidlertid som helhed i stigende grad henlagt til Mou, der både havde Mou Hotel og fra 1966 en ny idrætshal, Mou Hallen.

Efterkrigstiden i Kærsholm

I de første år efter krigen var der mangel på mange varer, blandt andet var sukker og kaffe stadigvæk på rationeringsmærker, der var indført under krigen på grund af vareknaphed. Forbrugerne blev tildelt mærker til køb af en begrænset mængde af en givet vare, som man så måtte sørge for at få til at slå til. Det var ikke meget kaffe, man kunne få, og derfor vandt kaffeerstatning som Richs og Danmark frem. Jeg mener at kunne huske, at vi fik mel i nogle små tynde stofsække, der bagefter kunne bruges som viskestykker. Det var først i 1952-53, det var slut med rationeringsmærkerne. Vi solgte i begyndelsen af 50'erne honning til en købmand i Vejgård, og vi fik, så vidt jeg husker, somme tider noget brugt børnetøj og nogle ugeblade oven i handlen. Honningglas købte vi hos Otto R. Nielsen, isenkræmmeren i Nørresundby.

Blandt mine tidligste erindringer står udbruddet af mund- og klovsyge i begyndelsen af 50'erne. Ejendommen blev et stykke tid sat i karantæne, og vi var i den tid afspærret fra omgivelserne. Jeg kunne fra vores side af vejgrøften kigge over til naboerne, men måtte ikke overskride grøften. Posten måtte ikke komme ind på ejendommen med avisen, og der blev sat et lille bihus ud til vejen, hvori der kunne leveres varer fra købmanden. Staldene blev grundigt rengjort og desinficeret med noget i en sprøjte. Der blev kalket i grisestierne, husker jeg. Smitten var i december 1951 udbredt i store dele af Himmerland, og navnene på ejerne af de besætninger, hvor der var konstateret mund- og klovsyge, blev bragt i avisen. Min fars navn stod side om side med naboens og en masse andres. Politimestrene sørgede for afspærringer, men fandt det uoverkommeligt at kontrollere de afspærrede områder. Landbetjentene var optaget af at sætte mund- og klovsyge-plakater op. En gårdejer fra Sejlflod, hvis besætning var smitsom, havde været i Aalborg for at købe ost og stjernekastere, og han fik derfor en bøde på 300 kr. En mælkekusk i Vesthimmerland, hvis besætning var smittet, vakte forargelse ved at fortsætte sin mælketur, hvor han havde sin daglige gang rundt på gårdene. Veterinærdirektoratet frygtede, at folk fra de afspærrede gårde kunne tage smitten med sig i tøj. Lokalafspærringen omkring en smittet ejendom var sædvanligvis 200 meter i hver retning.⁷ Jeg var på dette tidspunkt lige fyldt fem år i oktober.

⁷ *Aalborg Stiftstidende* den 23. og 27. 12. 1951.

Figur 6. Luftfoto af Engholm.

Vi fik som børn de almindelige børnesygdomme så som mæslinger, kighoste, skoldkopper og røde hunde. Måske kom læge Magnussen fra Gudumholm forbi med noget rødt hostesaft i små flasker, eller det kom med rutebilen fra Gudumholm Apotek. Det skulle så hentes i Brugsen ved svinget i Kærsholm. Vi fik også børneorm og frugtknopper. Måske kom det af, at vi både kunne finde på at spise "manna" fra elmetræerne og syreblade fra grøftekanten. I begyndelsen af 50'erne opstod der en polioepidemi, hvor man risikerede at blive smittet og få børnelammelse. I værste fald kunne man komme til at sidde i rullestol, og der blev advaret mod at spise umodne stikkelsbær. I 1955 var der dog blevet udviklet en vaccine, og man gik herefter i gang med at vaccinere børnene.

Forandringer på gården

Hos os blev der i løbet af 50'erne råd til i to tempi at udskifte stråtaget på laden og kohuset med et nyt eternittag. Først fik laden eternittag og senere kohuset. Midt i 50'erne købte far bil (en brugt Plymouth), der i begyndelsen stod i den

ene ende af laden. Snart efter fik vi dog bygget et nyt hønsehus, kombineret med garage henholdsvis maskinhus. Det skulle foruden bilen (der blev skiftet til en brugt Opel Olympia) huse den selvbinder, som vi – sikkert i begyndelsen af 50'erne – havde købt i fællesskab med en af vores naboer. I det gamle hønsehus havde der været tørveloft oven over hønsehuset. Hvor andre købte traktor, beholdt vi dog vores to heste. I det hele taget kom de maskiner og redskaber, der allerede i 40'erne havde vundet udbredelse på de større gårde, først 10-15 år senere til de mindre gårde og husmændene.⁸ Vi kørte langt op i 50'erne med en stivvogn med træhjul og jerngjord, men fik omkring 1960 en gummivogn. I "bettegangen" mellem stuehus og kohus stod vores Alfa Laval-malkemaskine, som vistnok blev installeret et af de første år i 50'erne (andre fik en af mærket Manus). I laden drev en elektromotor både kværn, tærskværk og ajlepumpe. Hvornår vi fik indlagt strøm og kraft, har jeg ikke kunnet opspore, men det var sikkert i årene lige efter krigen, hvor der skete en udbygning af elektricitetsforsyningen.⁹ Jeg tror, vi tidligere havde haft en vindmotor med mølle over laden. Der stod med få kilometers afstand til hinanden transformatorårne langs landevejene, og elmaster førte strøm og kraft ind til husene. På loftet over vores stuehus lå der i skunken endnu en gammel lysekrone med kædeophæng til petroleumslampeslys, og strømforsyningen var stadig usikker, idet der for eksempel under snestorm og isslag ofte kunne forekomme strømsvigt og lange afbrydelser. Trådene på elmastene kunne være tynget af sne og hænge lavt over de høje snedriver. Så måtte vi undvære lys og malke kørerne i hånden samt hente petroleumslamper, flagermuslygter og stearinlys frem. Petroleumslampen kunne man tage i hånden, bære med sig og stille det sted, hvor der var brug for lys. I stuehuset blev bræddegulvene af og til ferniseret, og der blev nu og da skiftet tapet på væggene. Når der var blevet ferniseret, blev der lagt bordplader eller aviser på det ferniserede gulv, som vi ikke måtte træde på, når vi gik gennem stuen på vej i seng. Hvis vi skulle have nyt tapet, fik vi en tapetbog hjem med prøver af de tapetmønstre, der var at vælge imellem.

I mine forældres soveværelse stod der foruden en dobbeltseng og et klædeskab et toiletbord med et stort spejl og en servante med fad og kande, der dog vistnok aldrig blev brugt. Min søster og jeg sov, mens vi var små, i dette soveværelse. Da vi blev større, fik vi hver sit sovekammer. Først blev der anskaffet etagesenge, som stod i mor og fars soveværelse. De blev senere flyttet til "bettekammeret" for enden af stuehuset, og endnu senere blev der i en del af min mor og fars soveværelse indrettet et separat kammer til min søster. Jeg fik så "bettekammeret" til soveværelse.

8 Jf. Bach et al. 1984: 44.

9 Nielsen 1988: 55.

Modernisering i stuehuset

Der skete efterhånden en begyndende modernisering i stuehuset: Tidligt i 50'erne stod der i bryggerset et langt bryggersbord med et forhæng for underbordet, og i køkkenet var der langs vinduerne ud til haven et bord med grønmalede skabsdøre under. Her stod der gryder og pander. Men begge steder var der fugtigt, og det lugtede muggent, husker jeg. Min far vaskede sig altid ved et vaskefad i bryggerset, før vi spiste. Der var i bryggerset afløb ud til grøften. En vinter, hvor der var snefog, dannede der sig ligefrem en lille drive på bryggersgulvet ved en sprække i bryggersdøren. I bryggerset hang der under loftet en trappe, som man, når man trak den ned, kunne sænke ned til bryggersgulvet. Så åbnede der sig en stor lem op til loftet, og man kunne nu ad trappen gå op på loftet. Når trappen gik ned, gik lemmen op, og når man havde været på loftet, lukkede man igen lemmen ved at vippe trappen op under loftet.

På et tidspunkt midt i 50'erne fik vi et nyt køkkenbord med en bordplade belagt med linoleum og med en stålvask i den ene ende og spisehjørne i den anden ende. Der var for enden af bordet under bordet en plade, der kunne trækkes ud, når vi skulle spise. På den måde blev der plads til os alle ved køkkenbordet. Når vi havde spist, blev pladen tørret af og skubbet ind under bordet igen. Under bordet var der skabe og skuffer med plads til bestik og andet køkkengrej. Opvasken foregik i en balje ved stålvasken. Vandet kunne hentes i vandbeholderen i komfuret. I stedet for de gamle taburetter, vi havde siddet på, når vi spiste, kom der nogle nye stole med ryglæn. Den gamle blåmalede tallerkenrække, der havde hængt på væggen ind mod spisekammeret, blev skiftet ud med et vægskab med plads til tallerkner, kopper og skåle. Der kom endvidere vinyl eller linoleum på køkkengulvet, og loftet blev beklædt med hvide plader. Mor lavede dog stadig mad ved det store sorte komfur i hjørnet af køkkenet, hvor der foruden vandgryde og ovn var to kogehuller med ringe, der kunne flyttes med en ildrager. Med den kunne der tages ringe af og på, alt efter grydernes og pandernes størrelse. Ud mod køkkenet var der rundt om komfuret en blank messingstang, og ind mod væggen og skorstenen i hjørnet var der en sortmalet pal, der altid var dejlig varm. Kunne en kat liste sig ind i køkkenet, var pallen et yndet sted for den at sidde. Måske lå der her vanter og sokker o.l. til tørre. Jeg tror også, der lejlighedsvis hang lidt vasketøj til tørre på en snor over komfuret. Over komfuret hang der om sommeren nogle "fluefangere", klæbrige strimler, som fluerne kom til at hænge fast i. I 1963 tog vi imidlertid afsked med komfuret til fordel for en kalorifer (udtales "kalorifære"), et varmeanlæg, der sørgede for, at den varme luft kom til at cirkulere. Der blev indrettet et stort fyr, som kom til at stå på det gamle komfurs plads. Brændstoffet til denne varmeventilator var stadigvæk tørv, kvas og brænde, og den skulle så opvarme både køkken og to stuer, dagligstue og pænstue. Der var nok nogle

kanaler, som førte varmen fra fyret ind i de rum, der skulle opvarmes. Der blev sat et spjæld i væggen, som kunne åbnes og lukkes. I den pæne stue kom vi nu kun i julen, og når vi havde gæster (“fremmede”). Så den blev sjældent opvarmet. Men da vi fik kalorifer, forsvandt begge kakkellovne, den i dagligstuen og den i den pæne stue. Få år senere fik vi imidlertid indlagt centralvarme og oliefyr, og i køkkenet fik vi et gaskomfur. Forinden havde vi dog et par gasapparater med blus, der skulle tændes med en tændstik. Der var desuden en separat bageovn, hvori der var blus i begge sider af bunden. I ovnen kunne man anbringe bageplader af aluminium. Det hele blev anbragt på en terrazzoplade eller hård masonitplade langs med væggen på det gamle komfurs plads. Det var nok et af de første år i 60’erne. Jeg husker, der skulle bruges nogle gule metalflasker fra Kosangas, og der skulle skiftes gasflaske med jævne mellemrum. Et gaskomfur kostede ifølge en annonce i *Aalborg Stiftstidende* den 13. 12. 1959 760 kr.

I 1951 blev der bygget et andelsfrysehus i Kærsholm, hvor alle medlemmer fik deres egen boks, og hermed forsvandt saltkarrene derhjemme i spisekammeret. I saltkarrene havde man før frysernes tid nedsaltet flæsk, der så blev taget op og vandet ud før tilberedning. Da vi kom op i 60’erne fik vi imidlertid køleskab og senere hjemmefryser. Før den tid havde vi undertiden en røget skinke til at hænge på en bjælke på loftet over stuehuset. Den smagte langt bedre end slagterpålæg og var blevet røget hos vores landpost.

Moderne bekvemmeligheder

Sidst i 50’erne fik vi lavet badeværelse i en del af det gamle spisekammer, vi fik WC, håndvask, bruser og siddebadekar og fliser på gulv og vægge. Før den tid blev vi vasket med en vaskeklud i en balje ved køkkenvasken. Vi kunne også komme i bad i en zinkbalje på køkkengulvet, når der blev varmet vand i gruekedlen. Med det nye badeværelse slap vi for at benytte grebningen bag køerne eller lokummet i det gamle tørvehus, hvor der havde været et bræt med et hul i midten og en spand nedenunder. Som toiletpapir hang der i kohuset nogle stykker gammelt avispapir under en bjælke i loftet.

Med denne udvikling kom der alle slags “moderne bekvemmeligheder”, køkkenredskaber, vaskemaskine, telefon og fjernsyn, osv. Fjernsynet vandt frem i slutningen af 50’erne, og vi fik et i november 1960. I begyndelsen af 50’erne skulle vi gå over til en nabo og låne deres telefon, når vi skulle ringe til læge eller dyrlæge. Det var en stor brun trækasse, der hang på væggen. Røret hang på en krog, som det skulle løftes af, før man kunne komme til at tale. På den anden side af apparatet var der et sving, som man skulle dreje rundt for at ringe op. Så fik man centralen, hvor en omstillingsdame sørgede for, at man fik det nummer, man bad om. Der var telefoncentraler i både Mou og Gudumholm.

Lidt senere fik vi en partstelefon med nummer 70u, idet der var flere husstande på samme linje. Før man ringede op, skulle man lytte efter, om der var andre på linjen: "Tales der?" skulle man spørge.

Med vaskemaskinen forsvandt den store hvide gruekedel i hjørnet af bryggerset, og min mor slap for at skulle stå ved en zinkbalje på en vaskebænk og gnutte tøjet mod et vaskebræt. Der var forskellige typer af vaskemaskiner før den fuldautomatiske. Jeg tror, vi fik indlagt vand omkring 1961. Der kom vandhaner i bryggerset, kohuset, ved køkkenvasken og ved håndvasken og bruseren på badeværelset. Før den tid havde vi måttet hente vand i brønden på gårdspladsen foran kohuset. Vi havde dog forinden på et tidspunkt fået installeret en pumpe i brønden, så der kunne pumpes vand op, når vi trykkede på en knap. Så slap vi for at hejse en spand i et reb ned i brønden og hale den fyldte spand op. Jeg husker ikke, hvornår vi fik støvsuger og elektrisk strygejern. Men det var nok først i løbet af 60'erne. Der kom op i 60'erne flere og flere elektriske husholdningsartikler.¹⁰ Vi fik også nogle nye møbler, bl.a. et par lænestole og et sofabord i pænstuen, og tæpper på gulvene i stuerne.

Dagens gang

Hver dag forløb stort set som den forrige, da der var nogle spisetider, der lå rimelig fast. Men selvfølgelig var der forskelle, som hang sammen med årstiderne. Der var altid mest travlt om sommeren og mindst travlt i vintermånederne.

Morgenarbejdet

Om vinteren skulle min mor allerførst om morgenen tænde op i komfuret i køkkenet og kakkellovnen i stuen, før hun gik ud for at malke. En askeskuffe i kakkellovnen skulle tømmes. Der stod, så vidt jeg husker, en riskurv med tørv i køkkenet, og der var en tørvekasse i bryggerset. Øllebrødsgryden eller gryden med havregrød blev sat over på komfuret, før hun gik ud i stalden. Min far gik imens ud i kohuset for at fodre hestene, køerne, kalvene og grisene. Senere skulle han muge. Før vi begyndte i skolen, kunne jeg vågne tidligt om morgenen og høre malkemaskinen gå ude i kohuset, og måske hørte jeg min mor skramle med maskinspandene og låg til transportspandene. Jeg kunne også høre grisene skrigе, fordi de var sultne. Min far var i gang med at give dem raspede roer eller grutning med mælk, der blev rørt ud med en pind. Roerne var forinden blevet skåret i små stykker i en mindre roerasper, der stod på gangen, der gik midt gennem stalden. Det var en kasse øverst på et godt en meter højt stativ, der stod på fire ben. Kassen var åben for oven,

10 Elektrificeringen af landbohusholdningerne belyses i Olesen & Thorndahl 2004.

så man kunne hælde roer eller kartofler ned i den. I bunden af kassen sad der nogle knive på en tromle, der raspede roerne, når tromlen blev drejet rundt med et håndsving, der sad på siden af kassen. De raspede roer kunne så samles op i et vaskefad eller en kurv under rasperen. Grutningen havde far selv lavet ved at male korn med vores kværn, der stod i et særligt rum midt i ladden. Af og til kom der tidligt om morgenen en vognmand med lastbil for at hente fedesvin til slagteriet. De skulle af sted, præcis når de havde den rigtige vægt, og inden de blev for fede. Ellers gav de for få penge. Når en so skulle løbes, blev der sendt bud efter ornemanden, der kom med sin "wonni". Den blev så lukket ind til soen. Når en ko var "tyregal", blev den i begyndelsen af 50'erne trukket over på vores nabos mark, hvor der gik en tyr. Senere kom dyrlæge Johnsen fra Gudumholm og inseminerede koen. Ved et sådant besøg kom min mor altid med et vaskefad med varmt vand, ny sæbe og et rent håndklæde til dyrlægen.

Figur 7. Kærsholm Andelsmejeri, 1956.

Når min mor var færdig med at malke omkring kl. 7, kørte hun de fyldte transportspande ud til landevejen, hvor de blev hentet af mælkekusken og kørt til mejeriet i Kærsholm. Herefter kom hun ind og lavede morgenmad, der som regel var øllebrød eller havregrød. Hun vækkede nu min søster og mig, og vi kom i tøjet. Når min far var færdig med at fodre, kom han ind til morgenmad. Fodtøjet, som mest var træsko eller gummistøvler, blev sat på gulvet i bryggerset. Så læste min far et stykke i andagtsbogen. Det var en tekst fra Bibelen og en udlægning heraf. Der var et stykke for hver dag. Eller der blev læst et andagtsstykke fra den afrivningskalender, der hang på væggen og viste, hvilken dato, det var. Da vi begyndte at gå i skole, sørgede min mor for at vække os og smøre madpakker til os. Min morgenmad bestod som regel af rå havregryn, Davre eller Foska, med mælk og sukker eller cornflakes. Der var farvebillede af fodboldspillere på Foska-pakkerne, som kunne klippes ud. Det var en grund til at foretrække dette mærke.

Formiddagskaffe

Efter morgenmaden, fortsatte min far med at fodre hestene, give køerne halm og hø, muge ved køer og grise og strø dem med halm eller avner. Det kunne være lidt svært at muge inde i grisestien, for grisene ville blande sig, stak snuden hen til greben, gryntede og puffede. Når transportspandene kom tilbage fra mejeriet, skulle min mor i gang med at vaske spande på "cementen", en støbt firkant mellem bryggersdøren og brønden. De vaskede spande blev herefter hængt til tørre på spanderækken med munden nedad. Der var valle, syrnet mælk, kærnemælk og skummetmælk med tilbage fra mejeriet, og spandene skulle derfor først tømmes over i en stor tønde og nogle spande, der stod lige inden for døren til kohuset. Vallen, der hovedsagelig består af vand, er den del af ostemassen, som udskilles under fremstillingen og ikke anvendes i osten. Vi drak også "futmælk", som er det ord, vi dengang brugte om skummetmælk. Returnmælken blev brugt som foder til grisene og kalvene. Måske havde mælkekusken også bestilt varer såsom smør og ost med tilbage fra mejeriet. Klokkeren 9 var der formiddagskaffe i køkkenet. Herefter fortsatte arbejdet i stalden eller i marken. Vores landpost, der kom fra Gudumholm, lagde hver formiddag ved 11-tiden avisen, *Aalborg Amtstidende*, på bryggersbordet. Her lagde min mor også breve, som han skulle tage med til afsendelse. Enkelte gange kom han ind i køkkenet og fik en kop formiddagskaffe. Der var altid en dejlig duft af cigar, når man efterfølgende kom ned i bryggerset.

Middagsmaden

Hvis min mor var i marken, gik hun hjem cirka kvart over elleve for at lave middagsmad. Det kunne for eksempel være stegt flæsk, kartofler og sovs, me-

disterpølse, frikadeller, karbonade, flæskesteg, stegt lever, hvidkålsroulader eller kødrand og undertiden hakkebøf med løg. I begyndelsen af 50'erne blev der taget kød op af et saltkar og lagt i vand til udvanding, før det blev tilberedt. Saltkarrene med kød fra grisen stod et par trappetrin nede i spisekammeret, hvor der var mest mørkt og køligt. Min mor serverede ofte maden sammen med ærter og gulerødder. Vi fik også en del suppe, hvidkålssuppe, grønkålssuppe, hønsekødsuppe og gule ærter. Om søndagen fik vi ofte kyllingesteg eller duesteg (min far havde brevduer). Efterretten var her typisk citronfromage, budding, æblegrød eller æblekage. En gang om ugen kom der en fiskemand på en cykel med et lad ind på gårdspladsen, så fik vi ofte stegte rødspætter eller skrubber, stegt sild, hornfisk eller røget makrel. Fiskemanden skar hovedet af fiskene og tog skindet af dem, og det blev smidt hen til kattene, der ventede på gårdspladsen. Klipfisk var også en ret, der kunne komme på bordet. Når vi havde slagtet gris, var der retter som blodbudding og fedtegrever, ikke noget jeg brød mig om. Vi fik altid to retter mad. Til efterret var det ofte rødgrød med mælk og sukker, sødsuppe, kærnemælkssuppe med rosiner, sagosuppe, byggrød, vandgrød, rabarbergrød, sveskegrød, saftsuppe, kakaomælk med tvebakker eller sigtebrødsterner brunet på panden. Vi spiste klokken 12, hvorefter min far hvilede sig på divanen, hørte radioavis kl. 12.30 og fik sig en lille middagslur til kl. 13.15. Han havde avisen over hovedet, for ikke at blive forstyrret af fluerne. Imens vaskede min mor op i køkkenet og hvilede sig lidt på en stol. Hun fik dog nok ikke samme hvile i middagsstunden som min far. Kvart over et var middagssøvn forbi, og min far kunne gå i marken igen eller gå i gang med andet arbejde. Hvis det var i høstens tid eller i roetiden, gik min mor sammen med ham ud i marken. Ellers havde hun jo huset, haven og pasningen af hønsene. Var der en ledig stund, sad hun ofte med et strikkesøj eller stoppede strømper. Da min søster og jeg blev større og var i skole til klokken to eller tre om eftermiddagen, blev der byttet om på middagsmad og aftensmad, så vi alle kunne få varm mad om aftenen.

Eftermiddagskaffen

Klokken 3 var der eftermiddagskaffe. Hvis min far var i laden eller tæt på huset, kom min mor undertiden ud i bryggersdøren og kaldte: "Så er der kaffe, baffe, laffe!", hvorefter min far kom ind i køkkenet. Her fik vi et stykke sigtebrød, evt. en bolle med smør og et stykke gærkage eller to. Var min far i marken og i færd med at harve eller pløje, blev jeg sendt ud med kaffe til ham. Der blev hældt varm kaffe i en tom sodavandsflaske med patentprop til at lukke med. I kaffen kom der yderligere lidt fløde eller mælk og noget sukker, som blev rystet sammen. Der blev så svøbt et par stykker gammel avis om flasken, så den bedre kunne holde sig varm. Desuden fik jeg et par stykker sigtebrød – må-

ske med puddersukker på – og et stykke kage eller to med i hånden, også pakket ind i et par sider gammel avis. Min far gjorde så holdt i ti minutter, mens han drak kaffen. Da jeg blev større, fik jeg lov at køre med harven og med ploven.

Jeg henter køerne hjem fra marken

Da jeg blev omkring 10-12 år, begyndte jeg at aflaste min mor med aftenmalkning af køerne. Jeg hentede hver aften præcis kl. 16.45 en af maskinspandene ned fra spanderækken foran stalden og gjorde klar til malkning. Det tog kun fem minutter at sætte pulsator, slanger, patkopper og låg fast med en jernbøjle oven på maskinspanden. Transportspandene og sien blev samtidig stillet ned på cementen foran bryggerset, så alt var klart til, at jeg kunne gå i gang, når mugningen var overstået. Først skulle jeg dog ud i marken, hvis det var om sommeren, for at hente køerne hjem fra folden. Den fold, de gik i, var indhegnet med elektrisk hegn, men ved indgangen til folden var der et led, som kunne åbnes og lukkes. Så kom køerne i de fleste tilfælde af sig selv hen til det åbnede led og gik hjem ad markvejen, uden at man behøvede at drive ret meget på dem. Derhjemme skulle ladeporten imidlertid åbnes, og der skulle sættes en stige på tværs af loen for at sikre, at køerne ikke gik hen i laden, men ind ad stalddøren til deres båse. Det var vigtigt, at de ikke gik længere ind i laden, hvor der kunne stå grutning, kraftfoder og andet, som de ikke skulle gå i gang med at æde. Det var også vigtigt at få åbnet døren ind til kohuset, så de af sig selv kunne finde ind i deres båse. De stod jo sammen to og to og havde deres faste pladser, men der var en fire-fem båse at gå op i. De gik dog i de fleste tilfælde op i den rigtige bås, men man kunne enkelte gange risikere, at en ko gik op i den forkerte bås. Og så skulle den jo ned igen på midtergangen, den brede gang, der var mellem grebningen og svinestierne, og op i den rigtige bås. Man skulle her sørge for, at den kom ned fra den forkerte bås, inden den ko kom, hvis plads den første ko var gået op i. Det kunne i værste fald ske, at der kom tre køer op i en bås, hvor der kun var plads til to. Så kunne det være svært at få køerne rigtigt på plads. Når de kom ned i grebningen, kunne der være glat, og de kunne risikere at falde. Når køerne var kommet på plads, skulle de bindes. De stod hos os bundet med et reb om halsen, men andre steder havde de et bindsel af jern, som skulle lukkes og spændes.

Fodretid

Præcis kl. kvart i fem om aftenen var det "fodretid". Dyrene i stalden begyndte at blive urolige, grisene satte så småt i med at skringe, og køer og kalve begyndte at brøle, hvis tiden ikke blev passet. Om sommeren skulle køerne allerførst have vand, når de kom hjem fra marken. Forinden skulle cementkrybberne dog

Figur 8. Kalvene får mælk.

gøres rene med en halmvask. Vandet blev taget fra brønden i gården og fra en spand hældt i en tud i muren ind til stalden, hvorfra det blev ført ind i krybberne forrest i båsene. Senere fik vi installeret nogle vandingskopper, som køerne bare kunne drikke af, når de var tørstige. Fra midt i november kom køerne imidlertid fast på stald og stod bundne i deres båse. Når de var på plads, skulle de have raspede roer, og jeg gik i gang med at forke roer fra roerummet,

der var en tom svinesti ud for tørvaskeren (roerasperen), der stod nederst på midtergangen i stalden tæt på døren fra stalden til laden. Tørvaskeren rystede først jord af roerne med en tromle, der kørte rundt, og raspede dem dernæst i mindre stykker. Den blev drevet ved elektricitet og skulle startes ved et tryk på en kontakt. Far tog nu de raspede roer under maskinen med en bred greb og fyldte dem i en stor kurv, som han bar op til køerne, den ene bås efter den anden. Roerne blev her fordelt til begge sider af krybben foran køerne. Det kunne af og til knibe med plads til at komme op imellem køerne, der jo nogle gange vendte hovedet efter det foder, der var på vej til dem. Min far gav også køerne kraftfoder, der blev nøje tilmålt. Der stod foderkager ude i laden i en sæk eller en kasse. Jeg gjorde somme tider krybberne rene, før min far kom med foderblandingen. Jeg husker ikke, om køerne fik kraftfoder før roerne, eller de først fik det til sidst. Når køerne havde fået, kom turen til kalvene. De fik først vand eller valle af en spand, som man gik op i båsen til dem med. Derefter fik de roer, der var raspet i en mindre roerasper. Denne lille roerasper, som var flytbar, havde sin plads på midtergangen ud for en svinesti og over for kalvenes båse i den fjerneste ende af stalden ned mod laden.

Mugning

Når roerne var raspede, var det tid at muge bag køerne og kalvene, og jeg hentede først møgbøren (“møvbøren”) ude i laden og kørte den ned til den anden ende af midtergangen for at begynde her. Jeg skrabede så halm og gødning ned fra båsene, og der lå som regel allerede meget møg bag køerne i grebningen, som jeg tog med en skovl og læssede på møgbøren. Der lå tit møg, som stoppede for ajlens passage hen til afløbsrøret ud til ajleholderen. Der skulle derfor allerførst ryddes, så ajlen kunne komme til at løbe. Undertiden var røret stoppet, og man måtte have fat i en lang ståltråd til at rense det med. Især når køerne lige var kommet på græs, skulle man passe på ikke at få en stor skylle af flydende lort, når man gik der bag ved dem. Når læsset på børen var så tungt, som jeg kunne bære, kørte jeg det gennem stalden og laden ud på møddingen (“møngspladsen”) og væltede børens indhold af på møngen. Herefter kørte jeg tilbage for at hente det næste læs. Der var gerne et par læs, og man skulle passe på ikke at læsse børen så fuld, at den blev for tung at køre. Der var ikke så meget møg bag kalvene, og det kom så med i den sidste børfuld. Efterhånden som der blev kørt møg ud i møngen, voksede den i højden, og til sidst blev man nødt til at køre børen op ad et bræt, før man kunne vippe læsset af oven i møngen. Ellers ville møngen brede sig for langt ud over den cementgrund, møget blev læsset af på. Min opgave begrænsede sig til at muge bag køerne og kalvene. For min far tog sig altid af mugningen hos grisene og hestene, og det var også ham, der muggede i hønsehuset.

Malketid

Når der var kørt et par børfulde møg ud på møddingen, var det malketid. Hvis min mor ikke malkede, var det mig, der malkede de fem-seks køer. Når jeg malkede, fik hun bedre tid til at gøre aftensmaden klar. Hun satte altid pris på, at jeg var villig til at tage malkningen. Nogle gange, især da jeg blev større, lå det fast, at det var mig, der malkede, andre gange spurgte hun mig, om ikke jeg ville gøre det. Køerne blev først malket 4-5 minutter med malkemaskinen, og inden der skulle skiftes til den næste ko, var der en hel masse, der skulle nås. Maskin-spanden med mælken skulle jeg nemlig nå at tømme over i en transportspand, som stod ude på cementen foran bryggeriset. Mælken blev hældt i spanden gennem en si, som jeg tog fra spanderækken foran stalden. Der var som regel to transportspande med mælk til mejeriet. Inden der blev skiftet til den næste ko, skulle jeg desuden nå at "malke efter", hvilket foregik med hånden på gammel-dags maner. Jeg satte mig på den trebenede malkestol med en zinkspand mellem benene ved siden af koen og med hovedet næsten oppe i maven på den.

Min far gav i mellemtiden grisene grutting, som blev hældt i de glaserede lerkummer, der var indbygget i muren ud til midtergangen. Når der var små grise, stod der dog et trætrug inde i stien, så de bedre kunne komme til alle sammen. Mellem stierne var der murede vægge, men nogle steder var der låger af træ, som kunne tages af, f.eks. når grisene skulle flyttes fra en sti til en anden. Der var også træværk ud til midtergangen, så man kunne lukke grisene ud af stien. Far raspede roerne til grisene med den lille hånddrevne roerasper, som stod på midtergangen ved siden af tørvaskeren. Rasperen blev trukket rundt med et håndsving, og dette sving havde min far, mens jeg var lille, bundet fast med et reb, for at jeg ikke skulle komme galt afsted. Vi kom jo, også som helt små, med ud i stalden.

Når grisene var blevet fodret, gav min far køerne halm og måske til sidst et stort bundt hø. Det kunne ske, men langt fra hver dag, at jeg efter malkningen striglede og børstede køerne. Jeg skulle også skrabe sukkerroer rene til hestene med en lommekniv. Roerne skulle være helt rene og blev til sidst børstet med en stiv børste, for hestenes maver kunne ikke tåle, at de fik jord i deres foder. Roerne, som jeg kom i en kurv, bar min far hen til hestestalden og gav til hestene. Af og til gav jeg også kalvene mælk og hø. Noget af det sidste, der blev gjort, var at strø grisene med avner eller halm, og køer og kalve fik også noget strøelse. Til allersidst skulle midtergangen fejes med en stiv kost. Undertiden skulle der også strøs sand. Arbejdet i stalden, var færdigt omkring kl. 6 eller kvart over seks. Så vaskede min far sig i et vaskefad, der stod på en skammel eller taburet i bryggeriset, inden han kom ind til aftensmad. Bryggeriset var på den måde også vaskerum. Træsko og gummistøvler blev stillet i bryggeriset, før man gik ind i

køkkenet. I træskoene var der som regel en halmvisk. Om vinteren tog vi “futsko” (hjemmesyede kludesko) på, når vi opholdt os indendørs. Om sommeren gik vi som børn mest i lærredssko, der med jævne mellemrum skulle hvidtes.

Aftensmaden

Aftensmaden blev spist kl. 18.30, almindeligvis i køkkenet. Men når vi spiste i stuen, hvilket vi mere og mere gik over til, var der lagt en voksdug på bordet. Det var rugbrød med forskelligt pålæg, leverpostej, spegepølse, røget skinke, kogt æg eller spejlæg og tomater. Min mor lavede selv russisk salat. Til sidst var der en skive sigtebrød med ost, roquefortost, knapost, honning, sirup, puddersukker, hjemmelavet marmelade eller lignende. Til maden drak vi vist mest mælk eller saftvand. Efter aftensmaden blev der serveret te på kande. Det var Brugsens Lakkawella te, som jeg syntes var noget stærk, og som jeg derfor ikke drak så meget af. Inden vi gik i gang med at spise, bad min far bordbøn.

Aftenleg

Om aftenen var der almindeligvis ingen aftenkaffe, men mor kunne undertiden overtales til at lave kaffe. Derimod stod der altid noget rødgrød i en skål i spisekammeret, som vi kunne tage i en tallerken sammen med mælk og sukker. Om sommeren lavede min mor også altid tykmælk, som så stod i nogle dybe tallerkner på køkkenbordet. Det kunne vi tage sammen med noget revet rugbrød og puddersukker, dersom vi var sultne. Om aftenen samledes der ofte en flok børn omkring husene eller på marken, hvor vi spillede rundbold eller langbold. Vi legede også tit “Antonius” med en bold over tagryggen eller “Spark til bøtten”. Pigerne havde nogle små røde, gule og blå bolde, to, tre eller fire stykker, som de spillede op ad husvæggen eller bare op i luften. Boldene skulle gribes, og det var en kunst ikke at tabe nogen af boldene. Der blev også hoppet i reb (sjippet) og hoppet i mand (Der blev med kridt tegnet en mand med ben, krop, arme og hoved, og man skulle, undertiden med en sten, på ét ben hoppe en runde op til hovedet og tilbage igen). Drengene spillede meget fodbold. Om aftenen, når jeg ved ni-tiden kom ind fra fodbold på naboens mark sammen med nabobørnene, var jeg ofte så tørstig, at jeg næsten kunne drikke et helt pottemålfuld vand fra spanden eller hanen i bryggeriset.

Sengetid

Om vinteren fik vi ofte en varmedunk eller en varm mursten indpakket i avis-papir lagt i sengen, en times tid før vi gik i seng. Denne sten blev varmet op i kakkelovnen i stuen. Varmedunken var en oval jernbeholder med en tud til at skrue fast, når der var hældt varmt vand i den. Senere fik vi også nogle varmedunke af gummi. Så blev sengen varmet op, hvis vi flyttede stenen eller varme-

dunken en gang eller to, før vi gik i seng. Og så havde vi også stenen eller dunken at varme fødderne på, hvis vi havde kolde fødder. Mit kammer var ikke varmet op, og der var tit ret koldt om vinteren. Der kunne nemt være rim på ydervæggene og måske endda på dynen. Der var også en natpotte under sengen, hvis vi skulle op om natten. Den måtte min mor så tømme, hvis den havde været benyttet i nattens løb. Mens vi var små, kom vi tidligt i seng, men senere var det nok først ved ti-tiden. Da jeg blev 14-15 år og gik i realklassen i Mou, gik jeg vist ofte sidst i seng, omkring kl. 22.30. Jeg havde på dette tidspunkt købt en transistorradio, som stod på en hylde i mit lille kammer. Jeg lyttede da ofte til Radio Luxembourg en halv times tid, inden jeg bad aftenbøn og lagde mig til at sove. Før min far gik i seng, var han altid en tur i stalden og ude at se til hestene, som skulle fodres af, inden han gik i seng. De fik så en gjævt hø og et par roer. Ofte syede, lappede og stoppede min mor om aftenen. Mor kunne om aftenen lytte til gammeldags dansemusik eller et hørespil i radioen, mens hun sad og strikkede eller hæklede. Vi havde i dagligstuen en radio, der stod på en hylde højt oppe på væggen ud mod haven. Mens vi var mindre, samledes familien, før vi gik i seng, og min far læste dagens tekst i Bibelen.

Ugens gang

I 1950'erne lignede dagene hinanden. Der var ikke noget, der hed weekend. Lørdag var almindelig arbejdsdag. Og vi gik også i skole om lørdagen, fik måske fri til middag, men ellers med et skema som på de øvrige dage. Søndag var derimod en særlig dag. Vi arbejdede ikke om søndagen. Men besætningen skulle passes, selv om det var helligdag. Der skulle malkes og fodres som på de andre dage. Man var på den måde meget bundne som landmænd, som der ofte blev sagt. Om søndagen blev der gjort lidt ekstra ud af maden, og vi fik almindeligvis lidt bedre mad om søndagen. Søndag formiddag var min mor og far ofte i kirke til højmessen i Mou kl. 10. Min søster og jeg var tit, men ikke altid, da vi blev større, med i kirke. Hver anden søndag var der søndagsskole i Kærsholm skole. Der var nogle gårdmænd, der på skift stod for søndagsskolen. Men da skolen i 1956 blev nedlagt, blev søndagsskolen henlagt til private hjem. Min far og tre-fire andre stod for søndagsskolen i mange år. Min far sad i lang tid også i menighedsrådet i Mou.

Jeg vil nu i det følgende redegøre for vores daglige arbejde på gården. Først vil jeg beskrive min mors arbejde, dernæst mit eget og min søsters arbejde. Min fars arbejde vil blive beskrevet i de sidste afsnit, som skildrer årets gang i landbruget. Karakteristisk for det lille landbrug, familiebruget, var jo netop, at alle deltog i arbejdet. Far, mor og børn arbejdede sammen og udgjorde et arbejdsfællesskab.

Min mors arbejde

Min mor havde arbejde ikke blot i huset som husmor, men også i stalden, marken og haven. Hun deltog ligesom mange andre nabokoner stærkt i arbejdet i marken, varetog husholdningen med alt, hvad det indebar, tog sig af pasningen af børnene, havde hønsene og varetog malkningen af køerne i stalden.

Malkning

Det var frem for alt min mors opgave at stå for malkningen af køerne morgen og aften. Køerne blev malket to gange om dagen. Først skulle malkemaskinen gøres klar. Selve motoren stod på en solid hylde i "bettegangen" mellem bryggers og stald. På væggen til modsatte side var der et skab med forskellige dele til maskinen. Men maskinspandene hang sammen med mejerispandene (transportspandene) ude på nogle store træbøjler foran kohuset ("spanderækken"). Maskinen var imidlertid ikke klar til brug, før pulsatoren, låget og slangerne var sat ordentlig fast på maskinspanden. De dele, man her skulle bruge, hang på nogle knager inde i bryggerset ud for kloak afløbet til grøften. Når jeg hjalp med at malke, gjorde jeg først maskinspanden klar inde i bryggerset. Herefter kunne man starte maskinen med et håndtag i "bettegangen", og snart lød de taktfaste lyde fra maskinen, der gik. Så tog man maskinspanden, gik ind i kohuset og op i den første bås, hvor man satte spanden mellem de to køer i båsen og tilsluttede en slange øverst oppe i båsen. Herefter skulle koens yver tørres af, og der skulle malkes de første par dråber, før de fire patkopper blev sat på yveret. Pulsatoren sørgede for at fordele suget mellem højre og venstre side, så der kom en fast rytme. Det kunne ske, at en ko ville sparke patkopperne af, men almindeligvis stod de ret stille under malkningen. Man kunne i en genomsigtig slange se, hvordan mælken strømmede fra yveret og ned i maskinspanden. Efter 4-5 minutters forløb var koen færdigmalket, og man tog patkopperne med alle slangerne af yveret og anbragte dem på en krog på siden af maskinspanden. Man gik herefter ned fra båsen og skiftede på midtergangen låget med patkopperne og det øvrige udstyr fra den fulde maskinspand til en tom spand. Man var nu klar til at gå videre til den næste ko, der skulle malkes. Mens den blev malket, skulle den først malkede ko malkes helt ren. Den skulle "malkes efter", og man satte sig på en trebenet skammel ved siden af koen og tog fat i de to forpatter, som man malkede, før man gik videre til bagpatterne. Man skulle her passe på, at koen ikke, når den sparkede, fik et bagben op i spanden, som i værste fald kunne falde ned i grebningen med al mælken. Man skulle også passe på ikke at blive ramt i hovedet og øjnene af koens hale, når den viftede fluer væk. Endelig skulle man passe på ikke at blive tilsølet af koltort eller en stråle ajle, hvis nu koen løftede halen og kom med en ladning. Inden man gik videre med maskinspanden til den tredje ko, skulle mælken fra

den først malkede ko bæres ud på cementen foran kohuset og hældes i en transportspand lavet af aluminium ("mejerispand", også kaldet mælkejunge). I den kunne der nok være op til 80 liter, og i alle transportspandene var der indgraveret navn og et nummer, så de på mejeriet kunne se, hvem mælken kom fra. Oven i transportspanden anbragte man en si, som mælken blev hældt igennem. Herved kunne man fjerne eventuelle urenheder. Det tog en halv times tid at malke de fem-seks køer. Det var jo ikke alle køerne, der havde lige meget mælk, og som jeg husker det, kunne der også være en kort periode, hvor en ko ikke skulle malkes. Når transportspandene var fulde, blev der sat et låg på, og de blev sat til afkøling. Om sommeren blev transportspandene med mælken fra aftenmalkningen sat til afkøling i et stort cementkar fyldt med koldt vand fra brønden. Når morgenmalkningen næste morgen var overstået, blev alle transportspandene tidligt om morgenen kørt ud til landevejen med en lille lav gum-mivogn. Her blev de hentet af mælkekusken og sammen med spandene fra de andre gårde på ruten kørt op til mejeriet i Kærsholm. Der kunne være et stort læs på mælkekuskenes gummivogn, og han samlede transportspande op ved hver gård. Når transportspandene ved ni-tiden kom tilbage fra mejeriet, havde mælkekusken syrnede mælk, valle og skummetmælk med retur. Herefter skulle mor i gang med at rengøre transportspande, låg, maskinspande, si og alt udstyret på maskinspandene, der skulle vaskes og rengøres grundigt. Jeg tror, min mor brugte en klorvandsopløsning og nogle stive børster til at gøre rent med. Spandene blev herefter anbragt på spanderækken med munden nedad. Kun hvis rengøringen var grundig, kunne man være nogenlunde sikker på, at mælken gik i 1. klasse ved reduktaseprøven på mejeriet. Det gjorde den desværre ikke altid. Det kunne dog også skyldes, at aftenmælken ikke var blevet tilstrækkelig godt afkølet. Afregningen for mælken kom i kontanter, som lå i en lille brun kuvert, der blev sat fast i låget på en af transportspandene.

Pasning af høns

Når min mor var færdig med spandene, skulle hun ind i huset og rede senge og gøre rent. Det var også min mor, som passede hønsene, vel en 20-30 stykker. De havde redekasser inde i det nye hønsehus, hvor de lagde deres æg. Der var i den ene side af hønsehuset nogle skråtstillede plader med tværgående pinde, hvor hønsene om natten sad på hjald. Uden for hønsehuset langs køkkenhaven var der en hønsegård med tråd omkring. Hønsene kom ud i folden gennem et lille hul fornedet i hønsehuset, hvor der var en lem, der kunne åbnes og lukkes. Hver aften skulle der lukkes for hønsene, så der ikke kunne komme en ræv ind og bide dem ihjel. Min mor fodrede hønsene med vistnok især korn, køkkenaf-fald og vand. Nogle gange blev lågen til hønsegården åbnet, så hønsene kunne komme ud på det saftige græs bag husene. Vi fik engang nogle små gule kyl-

linger i en papkasse, og efter at de var lukket ud, kom de ind under en såkaldt "kyllingemoder", en stor skærm af blik med en lille ovn i midten, som varmede dem. Vi havde ind imellem også nogle ænder og gæs, som gik og græssede bag ved husene. Æggene fra hønsene blev hver dag samlet ind og en del af dem afsat til Brugsen eller købmanden. Pengene for æggene blev vistnok modregnet, hvad der stod til betaling på kontrabogen. Man havde dengang nogle solide trækasser, som bakkerne med æg kunne transporteres i. Både brugs og købmand samlede, så vidt jeg husker, æg for Dansk Andels Ægekспорт.

Slagtning af høns, duer og gris

Når vi slagtede gris før jul, havde min mor en vigtig opgave med at partere grisen og lave pakker med forskellige dele af grisen, som blev kørt op til andelsfrysehuset i Kærsholm og anbragt i vores boks. En kødhakkemaskine blev spændt fast på siden af køkkenbordet, og her kunne mor lave medisterpølse og fars til frikadeller eller boller i karry. Der blev også lavet sylte, rullepølse og leverpostej. En gang imellem skulle min mor også slagte, plukke og rense en høne, tage indmaden ud og tilberede hønen. Noget lignende gjaldt ænder, gæs og duer. Det var dog min far, der kom med de duer, der skulle tilberedes til søndagsmiddagen.

Tøjvask

Min mor vaskede tøj i bryggerset, hvor der i det ene hjørne stod en stor hvid gruekedel. Der blev fyret op under gruekedlen, og tøjet blev kogt. Herefter blev det kogte tøj løftet over i en zinkbalje, hvor det blev vasket på et gammeldags riflet vaskebræt. Der var en lang flad pind af træ til at tage det kogende tøj med, så man ikke brændte sig. Jeg tror baljen stod på en tremmebænk, så den kom op i en mere behagelig stilling at bøje sig over. Herefter skulle tøjet skylles og vrides flere gange i koldt vand, før det kunne hænges ud på tørresnoren bag det gamle hønsehus. Om vinteren kunne der ind imellem godt hænges stivfrosset tøj på snoren. Var der streng frost og vintervejr, kunne loftet over stuehuset i sjældne tilfælde tages i brug som tørrerum. Når tøjet var tørt, blev det taget ned og lagt sammen og på plads i skabene. Undertiden blev man som barn bedt om at tage fat i en dug eller et lagen, der skulle strækkes, før det blev lagt sammen. To personer havde hver fat i to hjørner af dugen og rykkede og rystede, alt hvad de kunne. Noget af tøjet blev vel også strøget med et jernstrygejern (det elektriske strygejern kom først senere). Vi havde ingen rulle, men i min bedstemors hus stod der en rulle på loftet, en trækasse på ben fyldt med store sten. I løbet af 50'erne fik vi vist nok en eldrevet vaskemaskine, som vuggede tøjet frem og tilbage. Det lattede arbejdet meget. Jeg husker ikke, om den var købt eller blev lejet. I brugsen kunne man for en halv eller en hel dag leje

en eldrevet Ferm-rotationsmaskine med en vridemaskine for oven. Den blev fra brugsen transporteret ud til kunderne på en cykel-trailer, hvilket nok kunne være en hård opgave for den dreng, der skulle træde i pedalerne. Maskinen var hvid og havde form som en tønde, der stod på fire ben. Til vridemaskinen var der et sving, som skulle drejes rundt. Der var maskiner til henholdsvis 3 og 6 kg tørt tøj, "Lille FERM" og "Store FERM". Maskinen var fremstillet på Ulstrup Maskinfabrik og var nok i brug indtil 1970'erne, hvor den fuldautomatiske vaskemaskine kom frem.¹¹

Pasning af haven

I sommertiden havde min mor nok at gøre med haven. Ganske vist fik min søster eller jeg besked på at slå græsplænen foran stuehuset, og der skulle også luges ukrudt med et skuffejern og rives i indkørslen. Mor passede de mange blomster i haven, stauder og bede, lupiner, aurikler, georginer, påske- og pinseliljer, bregner, osv. Men frem for alt var der køkkenhaven. Her var der køkkenurter og frugttræer. Der var en lang række mirabeller ud mod grøften, kirsebær-, æble- og blommetræer. Både mirabeller og kirsebærtræer stod inde i hønsegården. Æble- og blommetræerne stod derimod udenfor trådhegnet. Desuden var der hindbærbuske og en lang række ribs-, solbær- og stikkelsbærbuske, som min søster og jeg fik lov at plukke, før mor gik i gang med at koge bærrene i en gryde og lave saft. Efter at de var kogt, blev bærrene hældt i et viskestykke, og når man herefter strammede viskestykket, blev saften vredet ud bærrene. I haven var der også kartofler til daglig opgravning sommeren igennem. Bær og grønsager blev syltet, henkogt eller nedfrosset. Der var rabarber, ærter og bønner, løg, rødbeder, persille, agurker, græskar og asier, som alt sammen blev anvendt i husholdningen. Glas med syltede rødbeder, græskar og asier blev opbevaret på stueloftet. Her stod også flasker med saft af solbær og ribs. Jordbær i haven fik vi først senere. Kål (hvidkål, rødkål, rosenkål, grønkål og blomkål) og gulerødder havde vi ude i marken. De kartofler, vi fik til daglig i løbet af sommeren, havde vi i køkkenhaven. Så vi fik hver dag nyopgravede kartofler til middagsmaden. Kartofler til vinterens brug blev om foråret lagt på en ager ude i marken og taget op i "kartoffelferien" i oktober.

Husmor og husgerning

Min mor stod også for bagning af brød og kage. Hun bagte hele tiden sigtebrød, så vi købte ikke franskbrød hos bageren. Vi var i høj grad selvforsynende, og det var derfor færre penge, der skulle afses til forbrug. Til gengæld købte vi

11 Interviews med Per Klavsén i 2021 (født i 1946 og opvokset i Kærsholm) og Børge Nielsen i 2021 (født i 1953 og opvokset i Kærsholm). Jf. også *Samvirke* den 15. april 1954.

Figur 9. Køkkenhaven.

rugbrød, som bageren leverede på sin ugentlige brødtur. Han kom om aftenen ved fodretid, bankede kort på køkkendøren, gik så ind og sagde “Goddaw, bette grovbrød, fåval”, lagde brødet på køkkenbordet og var derefter hurtigt væk igen. Wienerbrød købte vi så at sige aldrig, for min mor bagte alt det brød, vi kunne spise: boller, gærkage med rosiner og sukat (kringle), sodakage, sandkage, skumkage (med stivpiskede æggehvinder blandet med sukker og kokosmel oven på kagen), kokoskage, hvide og brune lagkager, franske vaffler, kyska-

ger, medaljoner, osv. Især blev der bagt til jul, alle slags småkager, vaniljekranse, klejner, brunkager og pebernødder. Mor lavede også hjemmelavet konfekt til skålene i juledagene. Vi var jo i forvejen selvforsynende med kød, kartofler, gulerødder, kål, mælk, æg og syltetøj, saft og marmelade. Det holdt udgifterne nede, og nøjsomhed var en dyd.

Som husmor skulle mor frem for alt sørge for at gøre rent og holde huset pænt. Hvis der ikke var andet at lave, strikkede og syede hun, og hun sad tit med et strikkesæt i hånden og strikkede strømper, trøjer, vanter eller halstørklæder til os, ligesom hun også broderede og hækede. Det var der især tid til om vinteren. Mor havde en Singer-symaskine, som hun om aftenen mange gange sad og syede med ved spisebordet i dagligstuen. Når alt dette er sagt, må det aldrig glemmes, at min mor også passede og tog sig af sine børn. Hun sang og læste for os og lærte os at læse, før vi kom i skole. Hun bekymrede sig for os, når vi havde problemer og vanskeligheder. Jeg tror, vi fornemmede hendes store omsorg for os, blot tog vi det nok desværre ofte som en selvfølge uden at tilkendegive en påskønnelse.

Mit arbejde

Jeg havde derhjemme nogle faste pligter hver dag. Om sommeren skulle køerne hver morgen gennes ud på marken og lukkes ind i folden med græs. Det kunne jeg gøre i sommerferien, men ellers var jeg jo i skole på det tidspunkt. Jeg havde, mens jeg var helt lille, været med min bedstefar ude at hegne i marken. Vi fik i begyndelsen af 50'erne en indhegning, og køerne blev nu bare drevet ud i marken og skulle ikke længere tøjres og flyttes som tidligere. Nogle steder blev de koblet sammen, når de blev drevet i marken, og når de blev hentet, men ikke hos os. Kun kalvene stod i begyndelsen af 50'erne stadig tøjrede med en jernpæl. Vi havde en særlig fold til dem bag ved husene ("kalvhave"). Det reb, de var tøjret med, havde kun en vis radius, så tøjrepælen skulle af og til flyttes. Desuden skulle de ligesom køerne have vand. Om sommeren skulle jeg om eftermiddagen ude i marken trække vand op af brønden ("kjår-len") med en spand i et reb. Kjår-len var bare et dybt hul i grøften med vand i. Vandet i spanden skulle jeg så hælde i et jern- eller cementkar, som stod inde i folden hos køerne, lige på den anden side af tråden til indhegningen. Jeg skulle her undgå at få stød af det elektriske hegn, som jeg skulle ind under for at komme til at hælde vandet i karret. Om aftenen skulle jeg hente køerne hjem fra marken ved at åbne leddet til folden. Dette var normalt ikke noget problem, men det var det, når det havde regnet, og håndtaget til aflukningen var blevet våd. Så fik man uvægerligt stød, medmindre man kunne holde om håndtaget med et stykke tøj eller lignende, mens man åbnede leddet. Herefter skulle jeg muge bag køerne og malke.

Hver aften skulle jeg til sidst rage hø ned fra staldloftet (“rånen”). Høet blev fra rånen smidt ned på loen. Den tjans var jeg ikke glad for, for der var meget mørkt heroppe. Og man gik flere meter ind i mørket uden at ane, hvad der kunne gemme sig foran en. Så jeg var bange, når jeg gik op ad stigen til rånen. Vi havde en træstige i laden, som blev stillet op ad muren til kohuset. I begyndelsen var det ikke så slemt, for der lå hø helt ud til enden af rånen. Men efterhånden som der blev brugt af høet, skulle man gå længere og længere ind på rånen for at hente det. Der hang ganske vist i laden en lampe med et svagt lys i lige ved indgangen til rånen, men den lyste mest ned på loen og slet ikke ind på rånen. Jeg tog som regel en favnfuld hø med hænderne og bar det hen til begyndelsen af rånen, hvor jeg lod det falde ned på loen. Her kom min far så og tog det og bar det ind til køerne. Hver aften skulle jeg gå nogle gange ind på rånen for at hente det hø, der var brug for.

Spredte notater fra min dagbog

I mine lommebøger kan jeg finde nogle notater, som dokumenterer det arbejde, jeg havde derhjemme.¹² I 1959 var jeg 12 år gammel og gik i 5. klasse i Mou Skole. Jeg havde på dette tidspunkt arbejde med malkning, tærskning og roelugning (i juni havde jeg tjent 22 kr. og 25 øre). I april såede vi byg og havre, og den 9. maj lagde vi kartofler, den 16. maj kørte vi roer ind fra roekulen, og den 20. maj og de følgende dage kalkede jeg. I slutningen af maj og begyndelsen af juni var vi i roerne. Dette år faldt høsten så sent som i september måned, hvor jeg ifølge min dagbog var med til at meje fra og køre med rivemaskine. I oktober måned var jeg i gang med at harve.

I april 1960 var jeg 13 år gammel og tjente 45 øre ved at hjælpe med at så korn og 20 øre for at harve. I maj måned tjente jeg 17 kr. og 25 øre for at luge kålroer (“kolraver”) første gang. I juni kunne jeg lægge 3 kr. og 12 øre til for at luge kålroer anden gang. Denne enorme indtjening skulle fejres. Da vi var færdige med at luge, havde vi tjent så meget, at vi kunne cykle op til bageren i Kærsholm og købe en isbåd. Den kostede 65 øre. En rund jordbæris kunne købes for 10 eller 15 øre. Det samme kostede en salmiakstang. I juni måned var der også fortjeneste ved at arbejde i høet. Gennem hele året tjente jeg desuden lidt ved at malke køerne.

I 1961 var jeg 14 år og blev konfirmeret sidst i marts. Fredag den 5. maj fik vi køerne ud. Torsdag den 9. marts noterede jeg: Vi skal have godt vand fra Gudumlund, og folkene graver på vores jord. Vi spredte gødning, og tirsdag den

12 Jeg har kun i begrænset omfang kunnet anvende mine og min søsters gamle lommebøger fra 50'erne og 60'erne. De førte dagbogsnotater har ofte fokus på sportsresultater og skiftende vejrlig, udelader tit de vigtigste begivenheder og er som regel meget overfladiske.

Figur 10. Svend Aage Andersen som konfirmand i 1961.

Figur 11. Svend Aage Andersen og hans forældre og søster på hans konfirmationsdag.

30. maj begyndte vi at luge kålroer. Tirsdag den 6. juni var vi færdige med sukkerroerne, og torsdag den 8. juni blev jeg helt færdig med roerne. Den samlede fortjeneste var vistnok 31,50 kr. Tirsdag den 20. juni var vi færdige med at stakke hø. Onsdag den 23. august kørte vi 3 læs byg ind. Torsdag den 24. tærskede vi $\frac{1}{4}$ læs byg. Fredag den 11. august mejede vi byg, som lå ned. Det tog $6\frac{1}{2}$ time for de omkring $2\frac{1}{2}$ tønder land. Lørdag den 9. september tærskede vi og kørte rivelse. I min lommebog kan jeg finde regnskab for mine indtægter måned for måned. Mine notater viser, hvad jeg tjente ved at fodre og malke. Jeg tjente 10 øre pr. gang. I februar måned var der også indtægt for at strø kunstgødning og i marts for at sprede møg.

I 1962 var jeg 15 år og fodrede dyrene, når min far og mor ikke var der. Malkning og fodring hver dag samt tærskning måske en gang eller to om ugen var faste opgaver i de første af årets måneder, og i april måned såede vi korn, hvorefter det var tid til roerne i juni måned. I juni var jeg så i roerne anden gang, og i juli stakkede vi hø og kørte hø ind.

Min søsters arbejde

Min søster, som jo var $1\frac{1}{2}$ år yngre end mig, hjalp også til med arbejdet i marken, i roerne, i høet, med høsten og med roe- og kartoffeloptagning, ligesom hun om vinteren efter skoletid hjalp til med at tærske. Hun havde desuden en del forskellige daglige opgaver i huset med at gøre rent, tørre støv af, feje og vaske gulv, rede senge, hjælpe med madlavningen, skrælle kartofler, sætte

Figur 12. Svend Aage Andersens søster Birgit kører traktor.

mad på bordet, rydde af bordet og vaske op. Desuden kunne der være arbejde med at rive i haven, slå græsplænen, luge ukrudt, plukke bær, osv. Desuden skulle hun også hjælpe med at give hønsene og samle æg ind.

Jeg vil nu følge arbejdet på gården med årstiderne, så vi på den måde når årets cyklus igennem.

Forårsarbejdet

Når frosten var af jorden, og jorden var bekvem, kunne man begynde forårsarbejdet. Det var nok som regel i sidste halvdel af marts. Arbejdet var således bundet organisk til årstidernes skiften og naturens rytme.¹³ Man levede cyk-

13 Stræde 1999.

lisk, ikke lineært.¹⁴ Hvert år vendte de samme aktiviteter og processer tilbage og blev gentaget, om end ikke altid på nøjagtig samme måde. Forårsarbejdet kunne eksempelvis komme tidligt eller sent i gang. Høsten blev nødvendigvis præget af, hvordan vejret artede sig, osv., osv.

Gødskning og tilsåning af markerne

Det vigtigste om foråret var naturligvis at få markerne tilsået. Det krævede dog, at jorden blev gjort klar. Der blev tidligt i foråret kørt ajle ud på de marker, som skulle tages under plov, og der blev også kørt både staldgødning og kunstgødning ud. Vi fik leveret kunstgødning fra Dansk Andels Gødningsforretning (DAG), der vistnok havde en afdeling i Kongerslev. Her fandtes i hvert fald Kongerslev og Omegns Grovvarerforretning. Jeg mener også, at både købmand og brugs i Kærsholm forhandlede korn og foderstoffer. Der kom med en vognmand nogle sække med salpeter, som blev læsset af inde i laden langs med muren. Jeg tror, vi også fik leveret kali og superfosfat. Kali blev leveret i nogle store jutesække, som vejede hundrede kg. Den var hvid og lignede nærmest mel. Superfosfat var derimod granuleret i form af nogle små grøn-grå kugler, der blev leveret i nogle papirsække på 50 kg. Så var der norsk kalksalpeter, der blev leveret i nogle specielle papirsække, som var vandtætte på indersiden. Den bestod af nogle små kridhvide runde kugler, som ikke måtte blive våde. Sækkene var på 25 eller 50 kg. Endelig var der blåsten (kobbersulfat), som havde en virkelig flot blå farve. Den blev kun tilsat i små portioner på måske 10-15 kg.¹⁵

Inden spredningen skulle kunstgødningen blandes derhjemme på loen i laden. Jeg har sammen med min far stået på loen i laden og med en skovl blandet kunstgødning. Far sprættede papirsækkene op med en kniv. De var bundet for enden med noget hvidt snor, som, hvis man fik skåret rigtigt op, kunne trævles op ved, at man rykkede i snoren. Indholdet blev hældt ud på logulvet i en stor dyngge og med en skovl blandet med en anden slags gødning. I DAGs lommebog fra 1954 gives der omhyggelig besked om, hvilke slags gødning, der kunne blandes, og hvordan den skulle doseres i forhold til de forskellige typer afgrøder. Blandt de typer kunstgødning, der nævnes, er kalksalpeter, chilesalpeter, superfosfat, svovlsur ammoniak, kaligødning og jernvitriol.

Kunstgødningen blev for en del spredt med hånden, men det var også almindeligt, at den blev spredt fra en hestetrucken gødningsspreader, radsåer eller bredsåmaskine. Som jeg husker det, blev den læsset bag på en hestevogn, hvor

14 Sørensen 1988, s. 11.

15 Jeg bygger her på oplysninger fra Bjarne Baun Danielsen, Alslev, opvokset på en gård i 1950'erne.

far sad på knæ og spredte den med en lille håndskovl. Måske var det mor, der kørte vognen, så far kunne koncentrere sig om at sprede gødningen. Som jeg husker det, har min far også gået med en sæk med kunstgødning i om livet og senere med en zinkbalje hængt omkring skuldrene.

Bagefter skulle der pløjes og harves og undertiden tromles, inden såningen kunne gå i gang. Harven blev brugt både til udjævning af jorden efter pløjning, tildækning af frø eller kunstgødning og til fjernelse af ukrudt. Det var nok mest en svensk harve, en siksak-harve, der blev brugt, men min far brugte undertiden også en fjedertandsharve, som kunne gå mere i dybden end den flade ukrudtsharve, letharven. Kornet blev sået med en radsåmaskine, og det løb fra et magasin foroven i maskinen ned i jorden gennem nogle lange tragte. Jeg gik med min far i marken efter såmaskinen og sørgede for at holde dens tragte fri for ukrudt og senegræs, der ville sætte sig fast omkring tragtene. Hvis der var meget ukrudt, og hvis jorden var knoldet, kunne dette forhindre kornet i at komme ned i jorden. Det var derfor nødvendigt, at jeg af og til trak op i tragtene, så de kom af med det senegræs og andet ukrudt, der havde sat sig fast i dem. Jeg skulle jævnlig trække ukrudtet fri af en tragt ved at træde på siden af tragten. Det var derfor nødvendigt, at man var to om dette arbejde. Nu og da måtte der gøres holdt, når min far hældte mere korn i beholderen øverst i maskinen. Når vi kom til enden af ageren, skulle far vende hestene og maskinen og køre tilbage igen. Under denne manøvre skulle jeg holde fast i maskinens venstre hjul, så der ikke blev et slip imellem rækkerne. Det var et meget beskidt arbejde at gå efter en såmaskine. Når man kom hjem om aftenen, havde man fået rigtig meget støv fra marken ind i øjne, næse og ører, ja i hele ansigtet. Pudsede man næse i et lommetørklæde, kunne det nok blive noget sort i det. Det var mest byg, vi såede, men vi havde tit marker med blandsæd, både byg og havre. Jeg tror, det var sådan, at når der blev sået byg, så blev der også ofte sået græs- og kløverfrø ("udlæg") med henblik på, at denne mark efter høsten skulle blive til græsmark.

Inden roerne kunne sås, blev der kørt staldgødning ud på marken. Det var et hårdt arbejde at stå i en mødding og læsse møg på en kassevogn eller gummi-vogn. Når vognen var fuld, kørte min far det ud på marken og læssede det af i passende stakke. Herefter gik min mor i gang med at sprede det med en møg-greb. Jeg har både hjulpet til med at læsse møg i møngen og med at sprede det på marken. Når det var spredt jævnt over marken, kunne min far gå i gang med at pløje det ned. Roerne skulle også sås med radsåmaskinen, og når de var kommet op, skulle min far i gang med radrenseren, der tog ukrudtet imellem rækkerne. Arbejdet med at så roer var nok overstået sidst i april. Vi såede både kálroer og sukkerroer.

Køerne kommer på græs

Omkring 1. maj kom køerne og kvierne ud på græs. De blev gjort fri af deres bindsler i båsene og derefter lukket ud gennem den store ladeport og gennet ud i den indhegnede fold på græsmarken. De var noget vilde og ustyrlige de første par dage, hvor de sprang omkring, hoppede og løb i bare iver over at være kommet ud i det fri. Her gik de så og græssede, til de kl. 5 om eftermiddagen blev gennet ind igen, når de skulle malkes. Jeg tror, de herefter almindeligvis blev inde om natten, for ellers skulle de jo hentes ind i stalden til morgenmalkning.

Når forårssåningen var overstået, var det tid at kalke husene. Far havde en lille kalkgrav bag ved det gamle tørvehus, hvori han læskede kalken. Så blev der rørt kalk op i en spand, og jeg kunne gå i gang med at kalke alle husenes ydervægge og gavle. Det foregik med kalkkost og spand, og når jeg kom til en gavl, blev der stillet en stige op ad gavlen. Den kunne jeg så klatre op ad med min kost og min spand. Når jeg var færdig med laden og kohuset, kom turen til det nye hønsehus. Min far var samtidig gået i gang med at "rappe ud", dvs. reparere husene med cement og mørtel de steder, hvor pudset var faldet af. Bygningerne skulle holdes vedlige. Men jeg tror, min far havde besvær med at finde plads til at huse alle de maskiner, der ikke var i brug. For ude bag laden stod der altid plove, harver, tromler, rivemaskiner o.l., som kun var i ly af træerne.

Vi graver tørv i mosen

I min tidlige barndom, måske frem til omkring 1953-54, gravede vi om sommeren tørv ude i mosen. Det foregik i en tørvegrav i højmosen længst ude på den strimmel jord, vi ejede. Når vi gik de ca. 2 km derud, hævdede den lymbevoksede højmose sig et par meter over det afgravede areal. Der gik nogle dybe grøfter gennem området, før vi nåede ud til højmosen. Både min mor og min far arbejdede i mosen, og de havde hestene med. Min far brugte en speciel tørvespade til at skære tørvene fri af brinken med. Der kom så til at stå en bænk på en tørvs bredde, som der blev skåret af. Jeg husker, der var vand i bunden af tørvegraven. Når tørvene var skåret, blev de, så vidt jeg husker, lagt på et bræt eller en form for slæde og af en hest trukket ud på den plads, hvor de skulle ligge til tørre nogle dage. Herefter skulle de vendes eller "kantes", dvs. sættes imod hinanden.¹⁶ Undertiden sagde man, at tørvene skulle "røgles", dvs. "at man i hver tredje af de lange rækker af tørv rykkede hver anden tørv lidt ud til siden, så de stod forskudt for hinanden, og oven over lagde man så de to nærmest liggende rækker, der på den måde kom lidt over jorden og kunne tørre

16 Jeg støtter mig her til oplysninger fra Børge Nielsen (Interview 2021).

bedre.”¹⁷ Tørvene skulle både rejses, røgles og stakkes. Min søster og jeg var med herude. Vi gik nok i gummistøvler, for vi skulle passe på hugorme, som kunne gemme sig under tørvene. Efter nogen tid blev tørvene stakket i små runde, spidse stakke. Eller de blev bare kastet sammen med en roegreb, læsset på hestevognen og kørt hjem i tørvehuset. Måske blev der sat nogle sidehække på vognen, for at vi kunne have et større læs. Der var i gavlen til det gamle hønsehus en stor rødmalet låge, som kunne åbnes, så tørvene kunne kastes ind på loftet. Senere i 50’erne gravede vi ikke længere selv tørv, men fik dem leveret af en vognmand.

Lugning af roerne

Nu var det imidlertid på tide at gå i gang med lugningen af roerne (kålroerne), inden ukrudtet tog overhånd. Allerede som små, før vi kunne tage del i arbejdet, var min søster og jeg med ude i marken. Jeg husker, vi sad i grøftekanterne og legede med de siv og rør, der voksede nede i grøften. Far kørte med radrenseren og mor tyndede ud med et roejern, så det var lettere for os børn at luge. Og vi kravlede på alle fire, når vi lugede roer. Planterne skulle stå med en bestemt afstand mellem hinanden, og der skulle kun stå én roeplante tilbage efter lugningen. Mor gik nu foran os og blokhakkede roerne, så afstanden mellem de enkelte roer var den rigtige (måske 15 cm). Der stod så en grøn plet af roer og ukrudt tilbage, og i den skulle vi kun lade én roe, den bedste, blive stående, resten skulle luges væk. Både senegræs, agerkål, følfod, mælde, andet ukrudt og overflødige planter skulle luges væk. Det var her vigtigt at kunne kende forskel på roer og agerkål, så det ikke var en agerkål, der blev stående. Vi lugede først kålroerne. De stod i lange lige rækker op af ageren helt op til forageren og grøften til naboens marker. Min far var meget omhyggelig. Han sørgede for, at hver enkelt roe kom til at stå godt, idet han omhyggeligt puttede jord omkring den, så roden ikke blev slidt over, når der kom blæst. Denne omhu var næsten for meget, for så tog arbejdet jo lang tid. På den anden side var det jo “omsorg for liv”, som en af mine venner mange år senere kommenterede. En formildende omstændighed, når vi lugede roer, var lærkernes sang og triller i luften over os. Vi kunne også høre viberne, der med deres skrig ville advare os mod at komme deres rede for nær. De havde tit rede med æg i midt i roerækken. Når roerne var luget første gang, skulle de nogle uger senere luges eller hakkes anden gang, for der var i mellemtiden kommet en hel masse

17 Arvesen 2000, s. 27. Jensen 2016, s. 6 bruger begrebet “røgle” om processen efter at tørvene blev vendt og rejst to og to i rækker. For en redegørelse for de forskellige former for tørv og tørvegravning i Lille Vildmose se Jensen 2016. Dahl 1998 fortæller om tørvegravning og tørveproduktion i Lille Vildmose fra omkring 1900 og frem til 2. verdenskrig.

ukrudt op. Det var især slemt med mælde og tidsler. Anden gang var dog lettere, for nu var roerne større og mere robuste, og der stod kun én roe tilbage. Måske gik man dem igennem en tredje gang for mælde og andet højt ukrudt, som skulle trækkes op. Når vi var færdige med kålroerne ("kolraverne"), kom turen til sukkerroerne.

Der var mange lange rækker af roer, og det tog et stykke tid, før man nåede enden. Som vi børn oplevede det, var der utrolig langt til enden af sådan en række. Når man så endelig kom til enden af en række, kunne man starte forfra på en ny række. Jeg tror, vi fik 10 øre for hver række, vi tog.

Bierne sværmer!

Min far var biavler og havde 5-6 stader stående for enden af køkkenhaven. Det kunne ske, når vi lå i roerne, at vores nabo kom og råbte: "Tage, bierne de svarmer!" Så måtte min far løbe fra roelugningen og tage sig af bierne. Han skulle nu finde bikube, røgpuster og slør frem. Sådan en sværm skulle forsøges indfanget i en kube og anbringes i en "sommerbolig". Så måtte min mor klare roerne. Og jeg husker, hvordan hun var under pres. For hun skulle jo nå dem igennem, inden de blev alt for store. Hun har senere fortalt mig, at hun, mens vi var helt små, "lugede roer både dag og nat". For når jeg vågnede og vrælede om natten i min barneseng ved siden af min mors seng, så rakte hun hånden ud og dyppede min sut i en krukke med honning, som stod ved siden af sengen. Så kunne hun måske få fred til at sove.¹⁸

Når vi slyngede honning ud, tog min far kasserne med tavler i fra bisterne og kørte dem på en trillebør hjem i bryggerset, hvor min mor stod med slyngemaskinen. Først skulle der skrælles det vokslag af, som bierne havde forsegleet honningen med. Det havde mor en særlig skræller til. Så blev vokset lagt i en lerskål, men der kom jo lidt honning med vokset. Derfor kunne der fra denne skål blive til en "skrå" til min søster og mig, og vi kunne tygge på en voksskrå med honning i. Når vokslaget var skrællet af tavlerne, blev de anbragt i udslyngeren, der blev kørt rundt ved hjælp af et håndsving. Herved samlede den udslyngede honning sig i bunden af slyngemaskinen, hvorfra den kunne tappes over i et fad, når man åbnede for en hane i bunden af maskinen. Herefter blev den flydende honning hældt over i en særlig beholder, som den skulle stå i, indtil den var ved at krystallisere. Den var nu af en sådan beskaffenhed, at den skulle fyldes over på dåse eller glas. Honningen gav en lille bi-

18 Liv Emma Thorsen har i en norsk undersøgelse afdækket, hvordan mange kvinder i bondesamfundet har oplevet en konflikt mellem arbejde og omsorg for børnene. De var fanget mellem bondesamfundets forventninger til dem om at være arbejdsomme og deres egne ønsker om at være omsorgsfulde mødre (Thorsen 1986).

Figur 13. Bistaderne i haven.

indtægt, lidt blev solgt til en købmand i Vejgård, lidt til den lokale brugs og lidt til naboer, men far og mor gav meget honning væk til familie, venner og naboer.

Høhøsten

I juni og juli måned kom høhøsten, også kaldet "høslæt" og "høbjærgning". En af markens agre var tilsået med græs, og dette græs voksede sig i løbet af for-

året og forsommeren så højt, at det kunne slås senest omkring Sct. Hans. Det lange græs blev først slået med en slåmaskine. Det skulle nu ligge på jorden og tørres nogle dage. Herefter blev det vendt med en høvender, så det kunne blive godt tørt. Denne maskine havde to store hjul, der trak en aksel, hvorpå der var anbragt nogle forke, der kastede høet bagud og op i luften. Høvenderen blev trukket af én hest, og bagerst var der et sæde til kuskén.¹⁹ Herefter blev høet revet sammen med en stor hesterive, der også blev kørt med én hest spændt for. Far eller jeg kørte så rundt på hele marken og rev høet sammen i nogle lange haler (revler). Riven var en aflang maskine på to store jernhjul, der ligesom høvenderen trak en aksel. På denne aksel sad der en hel masse halvkreds-runde rivetænder, der gik ned mod jorden og tog høet med under tænderne. Når der havde samlet sig tilstrækkeligt med hø, kunne man med et ryk i en jernstang få rivetænderne til at slå op og derved udløse den stribe hø, der havde samlet sig i tænderne. Hvis det holdt tørvejr, var høet nu klar til at blive stakket. Man tog med en greb den dyngge hø, man kunne have på greben, og lagde det i en bunke på marken. Herefter tog man endnu en dyngge hø og anbragte det ovenpå den første bunke. Efterhånden som denne bunke voksede, blev den til en høstak. Det var et hårdt slid at slæbe den ene grebfuld hø efter den anden hen til stakken og derefter forke den op i stakken, der blev højere og højere. Der var tit varmt og ubehagelig lummert, når man stakkede hø. Og af og til kunne der komme en tordenbyge.

På et tidspunkt blev det almindeligt, at man brugte nogle såkaldte "høryttere" til at anbringe høet på. Vi købte nogle lange granrafter på måske et par meter hver, og de blev så forbundet med hinanden, så de udgjorde et stativ på tre ben, som høet kunne placeres på. Dette træstativ dannede en slags pyramide, idet de tre rafter gik op i en top, hvor de krydsede hinanden og blev bundet sammen med ståltråd. Lidt over jorden, måske en 30-40 cm, blev tre andre rafter anbragt vandret i en trekant, så der var en på hver af pyramidens sider. På disse vandrette rafter placerede man nu de første bundter af hø, hvorefter der blev læsset mere og mere hø på med en greb. Denne fremgangsmåde bevirkede, at der kunne komme mere luft til høstakken og høet dermed bedre tørres. Der stod herefter et stort antal høstakke på marken, som skulle køres ind i laden. Vi kørte med hestevognen ud i marken og hentede det ene læs hjem efter det andet. Der var lagt et såkaldt skravl på vognen, dvs. brædder uden om vognens sider, så den blev bredere. Der kunne på den måde være et større læs på den, end der ellers ville have kunnet. Vi havde endnu ikke gummivogn, så vognen var en gammeldags stiv arbejdsvogn med trægerhjul forsynet med jernringe. Det foregik på den måde, at min mor stod oppe i vog-

¹⁹ Martens 1989, s. 46.

nen og tog imod de bunker af hø, som min far forkede op til hende. Så lagde hun læsset. Det skulle lægges, så man ikke risikerede, at der faldt noget af det, eller det væltede, når man kørte det hjem ad den ujævne markvej. Det blev et højt l s, og måske kunne min søster og jeg få lov at komme op og sidde i toppen af læsset, når vi kørte hjem. Læsset måtte ikke være højere, end det lige kunne gå igennem ladeporten. Hvis man sad oppe i læsset, skulle man passe på, at man ikke kom i klemme mellem læsset og portens overligger. Måske var det bedst at komme ned fra læsset, inden det kørte igennem ladeporten. Vognen blev herefter kørt ind på loen, hvor der blev gjort holdt. Der var h loft ("h r ne") over kostalden. Min far stod nu i læsset og forkede høet op på r nen, hvor min søster og jeg tog fra og bar dyngerne ind på r nen, hvor min mor lagde det. Det kom til sidst til at fylde helt op til taget. Der var ulideligt varmt oppe på r nen, men høet duftede dejligt, selv om det kunne kradse de bare arme. Der var i begyndelsen langt at slæbe høet, for det skulle helt hen til den anden ende af r nen. Men efterhånden som høet blev lagt og kom til at fylde mere og mere, blev der kortere vej at gå med det. Vi enten bar høet i armene eller tog det med en greb. Hvis det kneb med at have høet på r nen, måtte det sidste sættes i en stak bag ved laden. Men det var ikke nogen god l sning, for dels kunne stakken blive v d, når det regnede, dels kunne også alskens dyr bygge rede i høet.

I den ene af de tre t nder land i mosen blev der, når der ikke gik kvier på græs, høstet h . Grusvejen hjem fra mosen gik langs med en dyb kanal, og det kunne, i hvert fald for et barn, virke ganske faretruende, når vi slingrede afsted med et læs hø eller korn, hvor man selv sad på toppen af læsset. Jeg var noget urolig for, om vi kunne risikere at vælte i kanalen med læsset. Jeg g s, n r læsset skrumpede af sted og undertiden truede med at krænge over.

Høet blev i løbet af vinteren brugt som foder til heste, køer og kalve.

Kornhøsten

I august kom så kornhøsten. Tidspunktet kom i høj grad an på vejret. For selvfølgelig skulle kornet være modent, inden det blev mejet. For at illustrere forskellen mellem forholdene på de store gårde og vores lille boelssted eller husmandssted vil jeg starte med at gengive en skildring af forholdene på en stor gård.

Min studiekammerat og ven fra 1970'erne på uddannelsen i litteraturhistorie på Århus Universitet, Johannes Riis, har fortalt om høsten i barndomshjemmet på Mors i 1950'erne. Johannes (f. 1950) voksede op på en gård på knap 100 t nder land. Der var selvfølgelig karle og piger på gården, to karle, en forkarl og en andenkarl, en fodermester og en pige. Der var desuden fem børn og en bedstefar. Riis fortæller om høsten:

“I høsttiden var der flere i arbejde på gården: Dengang høstede man med selvbindere, hvis skær var betydelig kortere end en nutidig mejetærskers, så høsten var ikke noget, der lige var overstået på et par dage. Den kunne strække sig over flere uger, og den krævede ekstra assistance. Min far kendte nogle i sognet, der tog ud som daglejere, og som han vidste kunne bestille noget, og hvis det tegnede til godt høstvejr dagen efter, kørte han om aftenen ud og spurgte, om de kunne komme og hjælpe til. (...) De kom så om morgenen, når duggen var væk.”²⁰

Riis fortæller videre:

“På de høstdage blev der arbejdet både koncentreret og hårdt, og min mor og/eller pigen tog ud til folkene i marken både om formiddagen og eftermiddagen og rettede an med smørrebrød og kaffe og kærnemælk, måske en øl, så arbejdet ikke skulle blive afbrudt ved, at de skulle tilbage til gården for at holde kaffepause. Der blev også arbejdet sent, godt og vel indtil duggen faldt – det gjaldt om at få så mange læs tørre neg hjem som muligt, man kunne jo aldrig vide, om det ville regne dagen efter. Vi børn hjalp selvfølgelig også til i høsten, i begyndelsen ved at sidde på traktoren og ‘køre frem’ med den vogn, negene blev langet op på. Det var karlenes arbejde, og nogle af dem var rene kunstnere til at stable læs, hvor kunne de dog få mange neg til at hænge på, og hvis marken og markvejen ikke var alt for ujævne, kom læsset velbehødent hjem i laden, hvor negene blev forket af og lagt til rette, tit i ulidelig varme under pandepladerne. Høsttiden havde sin særlige stemning. Den kunne være forbundet med både glæde og ængstelse; glæde, når vejret artede sig, og kornet var tørt nok til ikke at skulle sendes til dyr tørring hos foderstofforhandleren; ængstelse, når det drillede; hvis det regnede, hvis maskineriet brød sammen; men uanset hvordan det var gået, blev der sluttet af med et høstgilde, hvor familie, karlene og pigerne og daglejerne med deres koner kom til middag. Der blev ikke sparet på noget, der blev spist og drukket godt, og der blev sunget fra Højskolesangbogen; mændene spillede kort, og kvinderne og børnene legede ‘Skibet er ladet med’ eller ‘Jeg var til te hos kejseren af Kina, og dér mødte jeg’, og så gjaldt det om at kunne huske så mange som overhovedet muligt af alle dem, deltagerne havde mødt, da de var til te hos kejseren af Kina.”²¹

Der kunne ved en sådan lejlighed, siger Riis, en gang imellem røbe sig nogle sociale forskelle, men alle var klar over, hvor de havde deres plads i den ekssi-

20 Riis 2016.

21 Riis 2016.

sterende orden og respekterede hinanden. Den livsform, som Riis beskriver, findes nu ikke mere. Den måde at leve på er afviklet, siger han.²²

På boelsstedet eller husmandsstedet på 15 tønder land havde vi ingen ansatte til at hjælpe i høsten. Arbejdet blev udført af min far og mor og så min søster og mig alene. Min mor deltog til forskel fra gårdmandskonen i arbejdet hele dagen, men sørgede i lighed med gårdmandskonen for forplejning i løbet af dagen. Vi havde heller ingen traktor, men tre heste, hvoraf den ene var lånt hos naboen, med hvem vi havde fælles selvbinder. Vi holdt høstfest, men under mere beskedne former og kun med deltagelse af familien, og uden alkohol og kortspil.

Klargøring af selvbinderen

Hos os var der en del forberedelser, inden de tre heste blev spændt for selvbinderen. Vi delte som sagt selvbinder med en af vores naboer, så først blev selvbinderen trukket ud af maskinhuset og gjort klar. Der skulle tre heste til for at trække den tunge selvbinder, så der skulle sættes en ekstra hammel på vognstjerten til den tredje hest. Selvbinderen stod i begyndelsen opmagasineret i laden om vinteren, men kom senere til at stå i maskinhuset, da det blev bygget. Først skulle den efterses og smøres med konsistensfedt i alle lejer, hjul og bindeværk, hvilket foregik med en sort tryksmører. Desuden skulle sejlene efterses og påsættes, så de kunne føre kornet fra selvbinderens bund frem til bindeværket. Her sad der nogle tænder, der med jævne mellemrum spyttede et neg ud til den side, der vendte væk fra kornmarken. I bunden af selvbinderen sad på forsiden en lang knivstang med mange trekantede knive, der skar strå-

22 Riis 2016. Denne konklusion er dog nok lidt for bombastisk. Der var på én og samme tid tale om både forandringer og kontinuiteter (Jf. Christensen 2006). Både Christiansen (1982) og Højrup (1983) har gjort det klart, at en livsform meget vel kan overleve ændrede og forringede eksistensvilkår. Der var både afgørende forandringer (hvor noget nyt kom til og noget gammelt langsomt forsvandt) og samtidig også stabilitet og videreførelse (hvor noget gammelt blev fastholdt). Vi kan med en pointe hos Slettan (1999) gå ud fra en "knippemodell", hvor nogle elementer i livsformen bliver skiftet ud, mens andre består gennem længere tid. Nogle elementer omformes, mens andre reproduceres. Transformation og reproduktion er tæt sammenvævede. Der var træk i den traditionelle landbolivsform, der forsvandt, men eftersom husmandsstederne og familiebrugene ikke forsvandt på én gang, blev livsformen – selv under forandrede betingelser – i vidt omfang opretholdt på disse steder. Jeg tror, man i dag i Kærsholm vil kunne finde mindst ét eksempel på en familie, som endnu har bevaret denne livsform. Samtidig er der givetvis træk af livsformen, som lever videre og blev søgt bevaret i familier, der driver et moderne, industrialiseret landbrug af en helt anden størrelse og med en helt anden teknologi. Afviklingen af livsformen er således en gradvis og langstrakt proces, som forløber over flere årtier. Mentaliteten er, som det understreges i den franske Annales-tradition, den del af kulturen, der forandres langsomt.

ene over og mejede kornet. Denne knivstang skulle også monteres, inden binderen var klar til brug. Men inden man kom hertil, skulle den slibes på slibestenen, der stod bag ved laden. Det var en stor rund sten anbragt i et jernstativ, hvorunder der stod en aflang kasse med sand i bunden. I denne kasse blev der hældt vand, så slibestenen hele tiden var våd, når den blev drejet rundt. Det var her min opgave at trække svinget, der drejede stenen rundt, mens min far holdt knivstangen, så alle knivene blev slebet skarpe. Jeg tror, der skulle slibes to knivstænger, så man havde en at skifte med, hvis den ene blev for sløv eller gik i stykker. Der skulle nu sættes bindegarn i maskinen, og der var en aflang rund holder til at sætte et par nøgler bindegarn i. Der kunne nok sidde to nøgler bindegarn i denne holder. Bindegarnet kunne vi sikkert købe i brugsen. Det havde en speciel lugt, som formentlig skyldtes, at det var imprægneret med noget, der satte det i stand til at holde i lang tid. Alt dette skulle være gjort klart, før vi kunne gå i gang med at meje.

Der skulle mejes fra

Men inden vi kunne gå i gang med selvbinderen, var der endnu en ting, der skulle gøres. Der skulle mejes fra på den mark, binderen skulle køre på. Min far slog med leen ("hjuljen") kornet i markens hjørner og langs grøftekanten, dér hvor binderen skulle vende, og nogle gange også i begge ender af marken og det yderste skår i markens udkant. Det var for at undgå, at der blev kørt i det uhøstede korn, og at noget af kornet derved kom til at gå til spilde. Dette kunne ske ved, at hestene trampede det ned, eller ved, at binderen kørte korn ned i jorden. Når der blev mejet fra, skulle skåret håndbindes. Det var min mors, min søsters og min opgave at samle stråene af det korn, min far havde mejet med leen, til neg og binde dem med hånden. Mor bandt det mejede korn op i neg, og min søster og jeg hjalp til med at sætte negene i skok (hobe). De skulle stå to og to op imod hinanden med aksene opad i en række på seks, dvs. i alt 12 neg sammen. Man siger, at negene blev sat i skokke á 12 neg eller traver á 60 neg.²³ Her skulle negene så stå og vejres et stykke tid, måske et par uger, før de kunne køres ind, alt afhængigt af vejret. De skulle gerne kunne modstå en regnbyge, så de var tørre, når de blev kørt ind. Negene blev bundet med et bånd af nogle af de længste halmstrå, der blev taget fra det mejede korn. Dette bånd blev som en halmvisk af strå lagt rundt om neget. To viske af strå blev sat sammen, så båndet kunne nå omkring neget. Herefter blev de to ender ført sammen, bukket om hinanden og med et vrid vendt ind mod neget, så presset fik båndet til at holde. Når negene var bundet, blev de sat i skok, og far kunne så køre den første runde med selvbinderen omkring den mark, der

23 Klausen 1979, s. 40; Mølgaard 1982, s. 37; Stræde 1999, s. 81.

skulle mejes. Måske var der nogle neg i hjørnerne af marken, der skulle ryddes af vejen, så der blev plads til at vende med binderen. Hestene skulle hverken gå i det umejede korn eller i de neg, der nu lå på marken.

Selvbinderen kommer i gang

Når kornet var modent, og når vejret var til det, gik vi i gang med at meje. Det kunne dog godt blive op på formiddagen, for duggen fra natten skulle først være væk. Den binder, vi havde købt sammen med naboen, var en AKTIV maskine, af vistnok svensk fabrikat. Andre kørte med en MacCormick-binder, der dog sikkert var lige så tung. Når alt var klar, kom vores nabo, Erhardt, med sin hest, der sammen med vores to jyske, Klavs og Musse, blev spændt for binderen, mens den endnu holdt derhjemme i indkørslen. Herefter kørte vi ad markvejen (en jordvej langs med grøften ind mod naboen til den anden side) ud til den mark, der skulle mejes. Øverst oppe sad min far på et jernsæde bagerst på binderen. Han kunne herfra styre hestene med tømme og samtidig betjene de forskellige håndtag, hvormed man styrede maskinen. Der var greb for højderregulering og indstilling af vingerne, ligesom han måtte kontrollere, at garnet bandt rigtigt om hvert neg. Bagerst var der et trin, hvorfra man kunne stige op på binderen. En rund jernbue under sædet var nem at tage fat i, dersom man skulle trække binderen tilbage, f.eks. når den kørte fast. Hvis hestene skulle standse, blev der råbt "prrr". Og det blev der for eksempel, hvis maskinen kørte fast i noget korn, som var vådt, eller som lå ned.

Selvbinderen mejede ikke blot kornet, den kastede også neg, der var bundne med bindegarn, ud efter sig. Efter at kornet (stråene) var blevet skåret over (afmejet) af kniven, kom de afskårne strå ind at ligge i bunden af selvbinderen, hvorfra de ved hjælp af nogle store vinger af træ og af sejlene blev ført videre op til et binderbord. Herfra blev negene så ført hen mod en pressefinger og videre til et bindeapparat. Neg efter neg blev nu med jævne mellemrum smidt ud på marken til venstre for binderen. Man sparede herved arbejdet med at binde hvert neg med håndkraft, men negene skulle stadigvæk sættes sammen i skokke. Imens min far nu kørte rundt om marken og mejede med selvbinderen, skulle de neg, der lå på marken efter binderen, sættes sammen parvis i skokke. Det var en opgave for min mor, min søster og mig. Når negene var sat i skok, skulle de stå nogle dage og tørres, inden de kunne køres hjem i laden. Blev det regnvejr, skulle de stå i længere tid. Arbejdet med at sætte negene i skok kunne vare hele dagen, mens far kørte med selvbinderen. Min far og Erhardt hjalp hinanden, hvis der var noget, der drillede. Gik det uden problemer, kunne min far klare opgaven alene.

Når vejret var til det, blev vi ved med at meje, indtil duggen faldt. Så klokken kunne godt være halv ni eller nær ni, inden jeg med et godt tag i grimpen på

naboens hest på min cykel kørte hen til Erhardt for at aflevere den lånte hest. Det var en svær opgave til trods for, at det kun var en tur på 2-300 meter, for hesten ville gerne hurtigt hjem, og den havde et føl gående i en fold, Skoleengen, som vi skulle forbi for at komme ind på gårdspladsen ved Erhardts hus. Fællesskabet med Erhardt indebar, at vi lagde hest til, når Erhardt skulle meje. Var Erhardts korn modent først, blev der derfor mejet først hos ham. Det kunne være nogle meget travle dage, hvis Erhardts korn og vores var modent på samme tid. For hvor skulle der nu mejes først? Det var jo med at få mejet, mens både kornet og vejret var til det.

Der var mange ting, der kunne drille. Det kunne slå ind med regnvejr, både når der skulle mejes, og når kornet skulle have været kørt ind. Det vigtigste var at være i rette tid og ikke forpasse tiden. Men man skulle dog heller ikke gå for tidligt i gang. Der kunne være "lejesæd", korn, der havde lagt sig ned og derfor var svært at meje. Korn kunne sætte sig fast i selvbinderen, og så måtte der gøres stop for at få kornet ud af den. En sten kunne sætte sig fast i systemet, og der kunne gå kludder i bindemekanismen, så negene ikke blev bundet. Så kom der nogle ubundne neg, der måtte bindes med hånden. Hvis der kom regn, skete det, at man måtte lægge negene ned igen med bunden mod blæsten. "En rask vestenvind med sol, og de var tjenlige til at køres hjem", fortæller Richard Larsen.²⁴

Kornet køres ind

Efter en uge eller to var det korn, der var sat i skok, så tørt, at det kunne køres ind. Vi spændte hestene for stivvognen og kørte ud til marken, hvor min far forkede negene op til min mor i vognen. Det var så min mor, der tog imod negene og lagde læsset. Det var et temmelig hårdt arbejde, og det var en kunst at kunne lægge læsset, så vi kom godt hjem med det uden at tabe nogen af negene undervejs. Der var lagt nogle brædder uden om vognkassens sider, forende og bagende, et skravl, så vognen blev bredere.²⁵ Med denne brede ramme, der ligesom udgjorde et skelet omkring vognen, kunne vi få et større læs på den ellers smalle vogn. Det var før vi fik anskaffet en gummivogn, der havde en bredere bund. Når læsset så var kommet i højden, kørte min far det hjem til laden, hvor det lige kunne gå igennem den åbne ladeport. Var der en lang tur hjem fra marken, kunne min søster og jeg evt. få lov at komme op i læsset og få en køretur hjem. Vi skulle så bare sørge for at dukke hovedet, når vognen drejede ind i laden gennem den store ladeport i gavlen. Vi kunne lige netop undgå at støde hovedet mod gavlmuren over porten.

24 Larsen 1984, s. 69.

25 Jf. Riismøller 1977, s. 14.

Figur 14. Kornet køres ind.

Der var i hver ende af laden en stor ladeport, og de stod begge åbne, så vi kunne køre hele vejen gennem loen og ud af den anden ladeport, når vi havde læsset af. Når vi var kommet ind i laden, kørte far så langt frem på loen, som det passede med det gulv, negene skulle læsses af i. Der var fire gulve til kornet. Igen var det min far, der forkede negene af vognen, og min mor, der tog imod dem og lagde dem i gulvet. Vi børn kunne dog få lov til at hjælpe mor med at lægge gulvet. På den måde fyldtes korngulvet efterhånden op i højden, og til sidst måtte der også lægges kornneg over loen. Der blev her først lagt nogle store lange lægter (stolper) fra den ene hanebjælke til den anden over det tomme rum ned til loen. Der var nok en 30-40 cm. mellem hver stolpe, så man risikerede let at træde ned imellem dem, når man tog imod negene. Men stolperne skulle kunne bære alle de kornneg, der blev lagt oven på dem, helt op til spæ-

rene under taget.²⁶ Der var nok omkring tre meter ned til loen. Det gjaldt nu om at lægge negene hen over hinanden, og med toppen nedad, så det kunne bære, og man ikke trådte igennem i mellemrummene mellem lægterne. På den måde blev ikke blot de fire gulve i laden, men også rummene over loen fyldt op med kornneg. Der blev også lagt neg på halmrånen oven over det rum, vi havde til avner, når vi tærskede, og det rum, vi havde til opbevaring af kálroer om vinteren. Mens vi læssede af, kunne det undertiden knibe for hestene at stå stille, så de fik måske en gjævt (et bundt) halm eller hø at spise. Når vi kørte ud i marken igen med den tomme vogn, vrimlede det med ørentviste, mariehøns og biller i bunden af vognen. Om aftenen var hestene tørstige og fik lov at gå hen og drikke af et stort cementkar med vand i, som stod inde i gården ved brønden.

Høsten tog altså lang tid, ja strakte sig over flere uger, og der blev i den tid ikke tid til overs til at øve de tabeller, vi havde for i skolen. Når dagen sluttede, ved otte-ni-tiden om aftenen, var man simpelthen for træt til at tænke på lektier. Så måtte man tage imod de skældud, der eventuelt måtte falde, fordi man ikke svarede hurtigt nok, når man blev hørt i den store tabel.

Høstfest? Jo, en aften med god mad og sodavand. Og vi var kun os selv. Men der var ikke høstfest, før vi havde ophøstet. Det forudsatte, at vi også havde kørt rivelsen ind. Rivelsen var de glemte neg og løse kornstrå, som lå tilbage på marken, efter at vi havde kørt negene ind. Den blev revet sammen, men det var noget, der støvede. Den blev tit tærsket umiddelbart efter, at den var kørt hjem. Sådan var det også andre steder: “Først efter at det sidste læs rivelse var kommet i hus, holdt vi høstgilde og fik kyllingesteg og sødsuppe”, fortæller Richard Larsen.²⁷ Kun hvis der ikke var plads i laden, blev der sat en halmstak bag husene.

Efterårsarbejdet

Efter høsten stod stubmarkerne tilbage, og der skulle skrælpløjes og harves. Først i oktober skulle der køres møg (“mov”) og ajle ud på marken. Når vi kørte ajle, skulle vi først tage ajletønden ned fra dens plads i roerummet i laden, hvor den var hængt op i nogle jernlænker. Tønden blev derpå placeret på den stive arbejdsvogn, der blev kørt hen til den side af ajlebeholderen, hvor et dæksel kunne åbnes ned til ajlen. Selve beholderen, der lå nedgravet i jorden, var en

26 Disse stolper bliver af Fanøe (2020) kaldt “ladetræer”. Fanøe beskriver, hvordan man – ved først at fylde ét gulv op til bjælkehøjde og derpå begynde på et nyt – fik lagt negene ud over disse “ladetræer” og stukket dem helt op i toppen af laden. Det gjaldt om at udnytte hele ladens kapacitet, så alt kom i hus.

27 Larsen 1984, s. 69.

stor cementkasse, som kunne rumme al ajlen fra køerne. En lang pumpe af jern blev sat ned i ajlebeholderen, hvorefter pumpe og ajletønde blev forbundet med en lang bliktragt. Pumpen var noget rusten, husker jeg. Oven i ajletønden var der ved den ene ende en tud, hvor tragten blev sat til, så ajlen kunne løbe ned i tønden. Nu blev ajlen pumpet op fra ajlebeholderen, når man startede elektromotoren, der stod inde på loen i laden. En rem førte fra motoren hen til pumpen, og jeg skulle så starte motoren ved at dreje på håndtaget nede i kassen med motoren. Håndtaget skulle drejes to gange, for at motoren kom på fuld kraft. Det tog ikke særlig lang tid, før ajletønden var fuld, og så skulle jeg skynde mig at dreje to gange på håndtaget for at slukke for strømmen. Det skulle ske, så hurtigt som muligt, så snart jeg så ajlen begynde at skumme ved tuden på tønden. Nu var min far så klar til at køre ud i marken med ajletønden. Hestene var spændt for vognen, og måske blev der tabt lidt ajle bagud af tønden undervejs, men der var for enden af ajletønden en anordning med et langt tværgående jernrør, som blev koblet til tønden, og som spredte ajlen gennem nogle ventiler. Der skulle køres en del ture, inden vi fik tømt ajlebeholderen.

Der køres møg ud

Jeg husker, at jeg i efterårsferien 1962 som stor dreng har stået i møngen og læsset møg med en femflænet greb på den vogn, som min far bagefter kørte ud i marken med. Her læssede han med en møghakke møget af i nogle små stakke ("råger") i fire-fem meters afstand fra hinanden. Stivvognen havde den fordel, at den nemt kunne ændres, så den blev tilpasset det konkrete formål.²⁸ Når min far skulle hakke møget af, blev den ene sidefjæl på vognen som regel revet op for at gøre aflæsningen lettere. Efter at den første råge var læsset af, blev der med hestene kørt lidt frem, hvorefter den næste råge blev hakket af. Herfra skulle møget efterfølgende spredes på marken med en møggreb. Jeg tror, min mor ofte havde dette arbejde med at sprede møg. Det var et hårdt arbejde at stå og rykke med en greb i den ene klat møg efter den anden og så fordele den jævnt ud over marken. Men det var også hårdt at stå i møngen en hel dag. Her skulle man med greben stå og rive møget fra hinanden og læsse det ene læs efter det andet. Det kunne godt give vabler inden i hånden. Omkring 1962 havde vi vist skiftet den gamle stive vogn ud med en gummivogn, som havde en meget bredere bund. Når møget var spredt, blev det til sidst pløjet ned.

Om efteråret skulle der renses grøfter, og jeg var flere gange med min far ude at rense grøfter i marken og længere borte. Grøftekanternes græs, ukrudt og rør blev først slået med leen og derpå samlet sammen i bunker. Bagefter gik far nede i grøften og skovlede mudder fra grøftebunden og smed det op på grøf-

28 Andersen 2000, s. 80; Martens 1989, s. 40.

tekanten. Somme tider måtte vi også om efteråret have fat i en kvashugger for at få bugt med den store bunke ris og grene, der i årets løb havde hobet sig op i kvasbunken bag ved laden. Hvis vi fik lov at tænde et bål af ris, halm og pinde, kunne vi bage kartofler i bålet. En delikatesse.

Kartofler og roer tages op

I det, der dengang hed kartoffelferien og lå i oktober, blev der taget kartofler op. Det var et grimt arbejde, men i høj grad en opgave for koner og børn. Vi lå på knæ og kravlede fremad, mens vi med fingrene skrabe i jorden efter kartoflerne, som min far havde kørt op med en maskine eller hakket op med en greb. Her fik vi så fat på de enkelte kartofler, der blev smidt i en riskurv eller en spand, der stod foran os. Når kurven var fuld, skulle den bæres hen til en vogn, som man hældte kartoflerne over i. Måske kunne de direkte lægges i en kartoffelkule. Det var et beskidt arbejde, især hvis det var regnvejr. Det værste var, at man kunne få kartoffelskræl op under neglene, når man rodede i jorden efter kartoflerne.

I november var det tid at tage roer op. Vi havde både kålroer og sukkerroer. Først tog vi kålroerne op. Det foregik ved håndkraft. I begyndelsen af 50'erne brugte vi et roejern ("rapjern"), der først skar toppen af roen og dernæst blev brugt til at hive roen op af jorden med. Det foregik i én og samme bevægelse. For enden af roejernet var der et blad fortil på jernet til at skære med og bagtil to jernpigge til at rykke roen op med. Toppene blev kastet til den ene side og roerne trukket til den anden side. Der blev på den måde nogle lange rækker, man kunne køre imellem med en hestevogn. Her tog man så fra begge sider af vognen roerne med en greb og forkede dem op i vognen, hvorfra de blev kørt hjem i roekulen. Toppene blev kørt ind i folden til køerne. Kulen var placeret tæt på gården, så man ikke skulle køre så langt om vinteren, når man kørte roer ind til roerummet. Til den lange kule blev der gravet en fordybning i jorden, og den blev, når man havde hentet det sidste læs roer i marken, dækket med halm og oven over halmen et tykt lag jord. Senere hen blev kålroerne kørt op med en roeoptager, en roeslåde, som samtidig aftoppedede roerne.

Herefter kom turen til sukkerroerne. Når der blev taget sukkerroer op, gik, som jeg husker det, min mor med bøjet ryg med en roekniv i højre hånd, mens hun med venstre hånd tog om sukkerroens top og rykkede roen, der sad godt fast, op af jorden. Så huggede hun med højre hånd med kniven toppen af roen. Det var her en kunst ikke at hugge for meget af selve roen, så der blev hugget noget af roen af sammen med toppen. Det var utrolig strengt i denne foroverbøjede stilling at skulle bevæge sig fremad igennem roemarken. Hun gik først den ene vej på marken, idet hun tog to rækker roer ad gangen. Roerne blev hugget af til den ene side og toppene kastet til den modsatte side. Toppene blev

kastet til venstre og roerne hugget af til højre. Herefter vendte hun om og gik den modsatte vej med de to næste rækker roer. Ud af fire rækker roer kom der nu til at ligge én række toppe og én række roer tilbage. Når hun på samme måde tog yderligere fire rækker roer, lå der igen én række toppe og én række roer tilbage. Herefter lå der på marken to lange rækker roer og to lange rækker toppe. Mellem rækkerne var der lige plads til, at man kunne køre med en hestevogn. Der var så en række på hver sin side af vognen, og der blev fra hver sin side forket roer henholdsvis toppe op i vognen. Når roerne, hvor man holdt, var læsset på vognen, kørte man en vognlængde frem, hvorefter der igen på begge sider var flere roer at læsse. Til sidst, når læsset var fuldt, blev roerne kørt hjem og læsset af i kulen. Først når alle roerne var kørt i kule, blev kulen dækket med jord. Hver eftermiddag blev der i nogle dage kørt nye ladninger af friske sukkerroetoppe ind til køerne i folden. De var især glade for friske sukkerroetoppe frem for toppene fra kålroerne. Hovedparten af sukkerroetoppene blev dog kørt i vores ensilagebeholder, en rund cementsilo, der stod på marken bag laden tæt på markvejen. Siloens overkant var nok knap et par meter over jorden. Læs efter læs blev fyldt i siloen, og der kunne være meget, når der blev trampet godt og grundigt på toppene, hver gang vi kom med et nyt læs. Der blev løbende hældt noget syre eller konserveringsmiddel på toppene. Min fars DAG lommebog for 1954 oplyser, at den syre, der blev brugt, var AIV-syre fortyndet med vand. Den blev leveret i glasballoner á 60 liter. Når siloen var fyldt, blev ensilagen tildækket med jord, som dels tyngede ned på toppene, dels lukkede af for luften. Efter nogle måneders lagring blev toppene nærmest brune og tog form af en fast masse, der kunne skæres af med en særlig spade. I vinterens løb kørte vi hver dag ud til ensilagebeholderen med en lang trillebør, åbnede lemmen ind til ensilagen og skar en passende portion af, læssede det på trillebøren og kørte det ind i stalden. Hver dag blev der så serveret en portion ensilage i malkekøernes krybber.

Vinterarbejdet

Om vinteren skulle der løbende køres roer ind fra roekulen. Først skulle der tages jord af kulen, et passende stykke hen for enden af kulen. Det kunne somme tider på grund af frosten være nødvendigt at bruge en stålstang for at få den frosne jord brækket løs. Så blev der spændt for hestevognen og kørt hen til kulen, hvor min far og jeg læssede vognen fuld med en greb. Ofte var der en kat med, da der kunne være mus i kulen. Til slut blev enden af kulen igen dækket til med halm og jord. Derefter kørte vi hen til roerummet i kohuset for at læsse roerne af gennem et vindue i muren, som kunne tages ud. Vi havde roer to steder, dels i roe- og kartoffelrummet i den ene ende af laden, dels i en lille tom svinesti i den ene ende af kohuset. Her kunne de frosne roer ved hjælp af

Figur 15. Ensilagebeholderen nær laden.

varmen fra køerne og stalden tøs op. Der blev måske kørt roer ind en gang om ugen, ofte i bidende kulde, undertiden i snevejr, snestorm eller snefygning (“rendfog”).

Tærskning

Tærskning af det korn, som om sommeren var blevet lagt i gulvene i laden, var en gennemgående aktivitet i vintermånederne. Det var noget af det mest trælsse arbejde, vi kunne blive sat til. Det kunne tit være om eftermiddagen, når min søster og jeg kom fra skole omkring kl. to eller tre. Vi klædte om, for nu skulle vi ud i laden og hjælpe med at tage imod halmen og lægge det på plads

øverst på halmrânen i den ene ende af laden. Måske min mor hentede negene fra det gulv, der skulle tærskes fra, og kastede dem ned til min far, der stod på en trillebør ved brættet på ilæggebordet til tærskemaskinen. Hvis der var for langt, blev negene foreløbig bare kastet ned på loen og så senere forket op til far, hvis han da ikke selv gik ned og hentede dem. Far skar nu det bånd, negene var bundet med, over med en lommekniv og lagde derpå kornet, lidt ad gangen, ind i maskinen. Her blev halmen rystet fra kornet. Jeg tror, der var en halmryster og en halmpræsser tilkoblet tærskéværket og måske en avnblæser. Avnerne, der kom ud bagerst under tærskéværket, skulle en gang imellem fjernes og bæres ind i et lille kartoffelrum, hvor de blev opbevaret, indtil de blev brugt som strøelse til grisene. Halmen gled via en sliske op på halmrânen, hvor min søster og jeg tog fra og lagde den på plads. Kornet løb fra en tragt ned i sække på siden af tærskéværket. Der var to tragte, og der var hele tiden to sække, der var ved at blive fyldt op. Der måtte derfor jævnligt skiftes til en ny sæk, når en sæk var fuld af korn. Min far måtte således med jævne mellemrum gøre et lille stop ved ilæggebordet, hvor han sørgede for at få skiftet sække. Han bar så foreløbig den fulde sæk til side på loen. Sækkene bar han senere op på kornmagasinet oven over rummet med kværnen. Der stod i laden en sækkeløfter, som han skulle bruge, når han tog sækkene på nakken. Kornet blev senere malet i kværnen, hvorfra det kom ud i sække som grutning. Denne grutning, der især blev brugt som foder til grisene, kunne jeg godt lide at lugte til, når kværnen var i gang. Jeg lindede på sækken og lugtede til den varme grutning, der havde en let brændt lugt. Der stod en gul rensesmaskine ude under træerne bag laden, men den blev aldrig brugt. I det rum, hvor kværnen stod, kunne vi tilkoble vores elmotor, der stod som en stor kasse midt på loen. Denne motor trak via remme såvel tærskéværk som kværn og ajlepumpe. Min søsters og mit job var, når vi tærskede, bl.a. at tage halm og avner fra. Det var et møgbeskidt arbejde, og vi blev helt sorte i næse og mund. Da vi var mindre, ville vi gerne nå ind og lytte til hørspil i radioen (Skatteøen, To års ferie, Børnene i Nyskoven) og Kære Onkel Oplæser med "Børnenes Brevkasse". Denne udsendelse kom kl. 16.20, men det var ikke altid, vi var færdige til den tid. En for min søster og mig glædelig dag var, når vi i foråret kunne sige: Optærsket! Så slap vi for dette ubehagelige og møgbeskidte arbejde. Når vi tærskede, havde vi som regel også en kat eller to med i gulvet, som vi tærskede fra, for der var ofte masser af mus i kornet. Især under de sidste neg skjulte der sig tit både mus og en muserede. Det var mad for Mons. Der var tit så mange mus, at vi måtte tage dem ud af munden på katten og lægge dem i en bøtte. Der var så her mad til senere fodring. Engang kom jeg ind i stuen efter tærskning, og jeg mærkede noget, der kildrede lidt nede på ryggen. Jeg fik så en hånd derom, og i hånden fik jeg en mus.

Vi slagter gris

Før jul blev der tit slagtet gris, en begivenhed jeg så vidt mulig flygtede længst mulig væk fra. Grisen blev slagtet i bryggerset af en slagter, der ankom med sit runde slagtekar, der blev vendt på hovedet. Grisen blev ført ud af stien og anbragt på karret, stukket med en kniv, skoldet og skrabet. Blodet blev opsamlet i et fad og anvendt til blodpølse. Grisen blev herefter hængt op på en stige og skåret op. Indvoldene blev taget ud og tarmene rensed. Til sidst blev dens forskellige dele lagt på bryggersbordet og parteret. Det gav travlhed for min mor og mad til os alle. Mor skar de forskellige dele af grisen ud, og hun lavede heraf nogle pakker af passende størrelse, som blev kørt op til andelsfrysehuset i Kærsholm og anbragt i vores boks.

Var slagtningen af julegrisen en voldsom ubehagelig og hjerteskrærende oplevelse, så var der heldigvis andre, anderledes berigende oplevelser. Jeg vil her omtale to. Noget af det, som var mest betagende at være med til som dreng, var, når en so skulle fare, eller en ko skulle kælte. Når soen begyndte at skrabe halm sammen i et hjørne af stien, betød det, at den gjorde klar til at nedkomme med små grise. Sammen med min far sad jeg ofte en sen aften, eller nat, og vågede inde i stien hos soen, når der kom den ene lille gris efter den anden. Der var ofte en 10-12 stykker, men der kunne undertiden være flere. Hvis der var mange, kunne der opstå problemer med, om soen havde patter nok til, at der kunne blive en til alle. Når en gris blev født, skulle den først befries for fødselshinden, og navlestrengen skulle rykkes over. Herefter blev grisen gnedet med en halmvisk, så den kunne blive tør. Undertiden kunne det knibe lidt med at få liv i grisen, men når den var tørret, søgte den tit hen til soens hoved, men frem for alt skulle den hjælpes hen til patterne, så den kunne få mælk, når soen gav mælk ned. Soen kom med en særlig gryntelyd, der tilkendegav, at nu gav den mælk til grisene. Når der blev mange nyfødte grise i stien, tog min far grisene og lagde dem over i en trækasse med halm i. Vi skulle passe på, at soen ikke kom til at lægge sig på nogen af grisene, når den rejste sig og bag efter lagde sig ned. For at den ikke skulle lægge sig på grisene, blev den undertiden anbragt i et træstillads, en såkaldt "vågekone", som begrænsede dens bevægelsesfrihed. Og for at smågrisene ikke skulle bide i soens patter med deres skarpe hjørnetænder, blev disse klippet af med en speciel bidetang. Senere blev ornegrisene kastreret med et skarpt barberblad. En af vores naboer kom og hjalp min far med at "skære" grisene. Når grisene blev større, blev de lukket ind i en anden sti, hvorfra der var en lille lem, de kunne gå igennem ind til soen.

Når en ko skulle kælte, kunne den undertiden have svært ved at føde sin kalv. Vi måtte i en sådan situation ofte hjælpe koen med at få kalven ud. Når kalvens ben kom til syne, blev der bundet et stykke reb i en løkke omkring

kalvens ben. For enden af rebet var der en pind til at trække i. Så trak vi til af alle kræfter. Nogle gange var vi nødt til at stemme fødderne imod kanten af grebningen for bedre at kunne trække. Måske blev der endda tilkaldt en nabo, som beredvilligt hjalp til med at rykke i rebet. Kun en enkelt gang var det nødvendigt med et dyrlægebesøg for at få kalven vendt rigtigt. Når en kalv var født, blev den taget væk fra moren og anbragt i kalvebåsen. I stedet for at patte moren, fik kalven morens råmælk serveret i et vaskefad eller en blikspand. Man lærte nu kalven at drikke ved at lade den sutte på ens fingre. Dernæst blev fingrene stukket ned i vaskefadet, så kalven fik mælk med op, når den suttede. Med fingrene i kalvens mund undgik man også, at kalven forslugte sig i mælken.

Jul og nytår

Så kom julebagningen. Igen stor travlhed for min mor. Der blev her bagt al slags kage, og især småkager til juledagene. Og den gang var der noget, der hed Steffens aften (Sankt Stefans aften), 1. juledags aften, hvor man kunne risikere, at der blev flyttet rundt på ting og sager.²⁹ Det var en forsmag på nytårsaften, hvor det var meget værre: Børn og unge gik på vejene fra hus til hus og lavede løjer og ballade. Der blev flyttet havelåger og trillebøre, som ikke var taget ind. En lokumsspand blev engang hejst op i skolens flagstang. Dørene skulle låses, så der ikke var nogen, der rendte med kaffekanden. Der blev aflyret kinesere og kanonslag, og der blev banket og gnedet med fingre på vinduerne. Allerhelst ville børnene og de unge, der drev hen ad vejen, hvor de efter tur besøgte de forskellige huse, have nogen ud at løbe efter sig, fange dem og byde dem på konfekt og pebernødder. Min far læste højt fra Kaptajn Marryats "Nybyggerne i Canada" i forsøg på at holde min søster og mig inden døre. Men ellers var julen familiens fest. Juleaften blev selvfølgelig fejret på tilbørlig vis, med julegaver, god mad, juletræ, konfekt osv. I julen besøgte vi ofte min mors familie i Klokkerholm og på Den gamle Skole i Hjallerup. Nytårsdag var vi tit på besøg i Hadsund (Søndergårde), eftersom min faster Ellen netop havde fødselsdag den dag. Min mor var født på gården "Dybvadsminde" ved Klokkerholm og havde 11 søskende. Morbror Niels overtog gården efter mine bedsteforældre. Jeg husker fra min tidligste barndom et besøg på gården, hvor vi om aftenen i mørke gik den lange tur ad landevejen fra gården op til Landvadhøj, hvor vi stod i samlet flok og afventede rutebilen fra Frederikshavn til Ålborg. Især de røde, gule, grønne og blå neonlys, der lyste, da bilen nåede ind til Aalborg, gjorde et stort indtryk på mig. Jeg tror, at muligheden for lettere at kun-

29 Peter Riismøller har i en artikel i *Aalborg Amtstidende* den 1. 1. 1941 fortalt om tidligere tiders vidtdrevne løjer på både Staffens- og nytårsaften (Riismøller 1941).

Figur 16. Svend Aage Andersens forældre, Katrine og Tage Andersen, ved deres sølvbryllupsfest i Hou den 18. november 1970.

ne besøge familien, var en afgørende bevæggrund for, at min far købte bil – og ikke traktor – omkring 1954. I en bil var en tur til Hadsund for at besøge min faster og hendes mand heller ikke så uoverkommelig. Når vi fik besøg af min mors familie, ankom de undertiden i lillebil, hvor chaufføren ventede ude i bilen, til de skulle køre hjem. Han kom dog altid med ind at spise og drikke kaffe.

Fjerde eller femte juledag kom søndagsskolens juletræsfest i skolen. Der var et stort juletræ i skolestuen, og der blev sunget salmer og leget børnelege. Man gik i rundkreds og sang: “Tyv, ja, tyv, det skal du være, for du stjal min lille ven”, “Tornerose var et vakkert barn”, “Så går vi rundt om en enebærbusk” og “Jeg gik mig over sø og land”. Bagefter blev der uddelt boggaver til de børn, der havde været flittigst til at møde op i søndagsskolen. Som afslutning blev der uddelt godteposer. I Mou afholdt idrætsforeningen også en stor juletræs-fest, men den var min søster og jeg ikke med til. Julen varede længe dengang, lige til Hellig Trekonger. Og herefter kom julegilderne. Der blev indbudt naboer til kaffe om aftenen, og bagefter var det så naboernes tur til at invitere.

Figur 17. Engholm fotograferet i 2021. Svend Aage Andersens forældre flyttede fra gården i 1979. Da var besætningen sat ud, og jorden solgt fra. I dag er bygningerne moderniseret.

Det var i det hele taget en tid, hvor man hyggede sig. Min far brugte bl.a. tiden til at spille skak og til at sætte tråd og vokstavler i rammer til bierne. Tavlerne blev herefter placeret i magasiner, kasser, som blev sat ned i staderne.

Vintersysler

Vi var nu kommet ind i vinteren, og dermed en lidt stille tid for landbruget. Men besætningen skulle passes, og der skulle køres roer ind og tærskes. Nu var der dog tid nok til hyppige nabobesøg. For børnene gav de strenge vintre mulighed for at lave glidebaner og bygge snehuler i grøfterne, der tit var fulde af sne. På markerne kunne der ligge vand, som, når det frøs, kunne laves til glidebaner. Undertiden kunne der også ligge et så tyndt lag is, at det splintredes, for hvert skridt man tog. Først og fremmest var der om vinteren tid til at læse

bøger og ugeblade. Og det gjorde vi i stor stil. På stueloftet var der i gavlen et lille kammer. Herinde lå der i et hjørne en stor stak gamle ugeblade (Landet, Hus og Hjem, Hjemmet, Familie-Journalen, Billedbladet). Nogle af årgangene havde min bedstefar endda bundet ind. Tegneserierne i disse blade blev noget af min første læsning: Münchhausens eventyr, Robinson Crusoe, Gris Mathis, Jeppe, De gamle Guder, Med Vagn Vovehals på Viking, Bob og Frank i Afrika, Knold og Tot, Gyldenspjæt, Bamse og Dukkelse, Willy på Eventyr. Men snart kom foråret jo, og så blev der meget andet at se til.

Afrunding

Artiklen søger at indkredse en livsform, der i dag er næsten forsvundet. Den bygger hovedsagelig på mine erindringer om livet, som det formede sig i mit hjem i 1950'erne. Jeg har fra flere andre, der har læst min beretning, modtaget tilbagemeldinger om, at det liv, jeg skildrer, i høj grad ligner, hvad de selv har oplevet i deres opvækst. Det var en anden, i tempo meget mere rolig, tid end den hektiske og højeffektive tid, vi i dag lever i. Det betød, at mennesker dengang havde mere tid til hinanden. Det indebar også, at det samfund, vi levede i, var meget mere overskueligt, om end på flere måder også mere begrænsende. Dengang eksisterede det såkaldte "nære" samfund, hvor – måske lidt karikeret – alle, inden for det stærkt afgrænsede lokalområde, kendte alle. Bagsiden heraf var sladderer, der nok kunne virke begrænsende. Man kan i den forbindelse bringe den tyske sociolog Ferdinand Tönnies (1855-1936) begreb om *Gemeinschaft* (fællesskab) som modsætning til *Gesellschaft* (samfund) i erindring. Den gensidige hjælpsomhed blandt naboer var et fremtrædende træk. Den cykliske rytme, der var i landbruget, giver associationer til en anden sociolog, franskmanden Henri Lefebvre (1901-1991), der retter sin kritik af hverdagslivet mod den voksende fremmedgørelse, som præger det. Lefebvre er optaget af menneskets skabende aktivitet, og landmandslivet rummede i 50'erne (og tidligere) mange skabende aktiviteter, som hele tiden kom til udtryk i samklang med naturen. Naturen havde (og har) sin egen rytme, og aktiviteterne i landbruget kunne kun komme til udtryk, når landmandsfamilien udfoldede dem i samspil med naturens rytmer. Dette gjaldt også den nære kontakt med dyrene, både husdyrene (frem for alt hestene) og dyrene i omgivelserne. Min far var eksempelvis hele sit liv utrolig optaget af livet i naturen og især fuglelivet, ikke blot brevduerne og bierne, men også fuglene ude i Vildmosen. Denne naturafhængighed gav mange af aktiviteterne en selvfølgelighed, man aldrig fandt grund til at stille spørgsmålstejn ved. Dyrene skulle fodres, når der var "fodretid". Og kornet skulle høstes, når det var modent. Selvfølgelig. Det var omstændigheder, man var bundet af. Derfor havde mine forældre heller aldrig ferie (bortset fra ét enestående tilfælde) og kom aldrig ud at rejse, mens de havde

ejendommen. At være landmand var at være "bundet". Alle familiens medlemmer var på den måde også bundet til hårdt slid, det gav sig selv. Det så man også klart som barn. Man var derfor heller aldrig i tvivl om, at man skulle hjælpe sine forældre, så godt man kunne. Det var vilkårene i et familiebrug. Livet i landbruget og det lille landsbysamfund skal derfor på ingen måde romantiseres. Det indebar for en husmand eller en boelsmand hårdt fysisk slid, meget lang arbejdstid, moderat fortjeneste, stor nøjsomhed og undertiden tab og store skuffelser, f.eks. med en dårlig høst eller dyr, der døde. Til gengæld kunne det også rumme store glæder, i naturen, i familielivet, og når man lykkedes med arbejdet. Men der blev heller ikke stillet de krav til tilværelsen, som der stilles i dag.

Summary

This paper, based on my memories, aims to give an account of life in a smallholder or small farmer family in the countryside in the 1950ies. I grew up in a family of four people: my father, my mother, my sister and me. Our small farm (about 8,25 hectare or 21 acres) was situated at a rather remote area in Northern East Jutland on the outskirts of a huge moor, Lille Vildmose, east of Aalborg. Since the 1870ies smallholders and small-scale farmers had cultivated this, so far inaccessible, moor, especially the marsh and water meadows on the fringes of the moor. Now and then these fens were flooded by a stream, so canals had to be dug and much draining done, until the soil became fertile. The account is focused on work, leaving out most, but not all, of private life. The farm consisted in four wings, the farmhouse, the cowhouse, the barn and a combined stable, henhouse and house for the peat we cut in the moor. In the cowhouse we had 6-7 cows, 3-4 calves, 2 sows and 25 pigs, which were fed with the crops we grew in the fields, mainly corn, hay, beet, sugar-beet and potatoes. The cows were partly milked by a milking machine and partly by hand. The milk was delivered to the nearby co-operative dairy. The pigs were fattened and delivered to the co-operative bacon factory. The farm was exactly big enough for us to earn a living, but the economy was entirely dependent on the contribution of all family members. All members of the family had to participate in the work in the fields and in the cowshed. My sister and I each had our daily duties and were indispensable in harvest, by the weeding of beet, beet-lifting and by threshing with the threshing machine during winter. My mother partook in work both outside the house, in the fields, the cowshed, the henhouse, the garden and inside the house by doing housework and looking after my sister and me. She kept poultry and sold the eggs to the co-op or the shopkeeper in the nearby village. She had a passbook, and the money for the eggs were then exchanged with goods used in the household. We did not at any time

employ farmhands or maids. We always had what we needed, but we had to be thrifty and there was no place for luxury. All the time our motive power in the fields was two big horses, used for all sorts of work, ploughing, harrowing and to pull the carriage and the machines. The 50ies was generally a period where agriculture was mechanized, but my father did not buy a tractor until the middle of the 1960ies. However, in the middle of the 50ies he bought a used car, probably to make it easier for us to visit our family, which lived in some distance from our home. The car, a black Plymouth, was temporary parked in the barn, until we were able to build a new hen house combined with a garage and engine house for the self-binder. However, as I grew up, the times became better, and we were able to modernize the buildings, both the barn and the living rooms. In the middle of the 50ies we could change the straw roof on the cowshed and the barn with a fibercement roof. The kitchen was also modernized, and we had a bathroom with running water, bathtub and WC. The next section of the account is a description of the daily rhythm of life following the “normal” day from morning to night. Central for time schedule were the exact times for having breakfast, coffee break, lunch, coffee break and dinner. The food was well-known good Danish dishes like boiled potatoes, fried pork and brown sauce, and as after-course “rødgrød” (a kind of thickened red fruit juice) and similar. There were always two dishes for the main meal of the day, usually served at noon, before my father had a nap for half an hour, listening to the news on the radio, and with a newspaper over his head not to be disturbed by flies. At 13:15 p.m. he turned out again for work in the field or whatever had to be done. During the day the main activities were feeding the animals morning and evening and clearing out the muck from the stables. My mother carried out a large part of this work. When I grew older, I took over some of my mother’s work, especially by milking the cows. The last part of the account is following the activities during the year, starting with the activities in spring, bringing out dung to the fields before sowing, continuing to the harvest of hay and later on of barley, wheat and mixed crops in our fields. Following the cycle of the year I reach the harvest of potatoes in October and turnips (kohlrabi) in November, again hard work in the field. These crops were taken by a carriage to a clamp nearby the farm. The tops of the sugar-beet were brought home and stored in a silo for ensilage, used during winter for the cows. Also during winter the corn was threshed by a threshing machine. At the end of the year machines and tools were taken inside the barn, not to risk them being moved away on Sct. Stephan’s Night or New Year’s Eve, when children and young people drifted around from house to house having fun.

Kilder og litteratur

Interviews

Jeg har gennem en række telefonsamtaler med tidligere beboere fra 1950'ernes Kærsholm i 2020 og 2021 modtaget en lang række værdifulde informationer. Nogle af disse informanter er gamle nabobørn og skolekammerater, andre er mennesker, som jeg er kommet i kontakt med i kraft af henvisninger fra allerede eksisterende kontakter. Næsten alle er i dag pensionister. Min kronik i *Nordjyske Stiftstidende* i sommeren 2021 (Andersen 2021) resulterede i en del henvendelser, som har bragt yderligere information. En stor tak til Per Klavsen, Niels Oluf Langeland, Børge Nielsen, Konrad Nielsen, Grete Nielsen, Inger Kjærgaard, Anny Pedersen, Vagn Pedersen, Jytte Pedersen, Esther Simonson, Karin Knudsen, Svend Erik Holdensgaard, Bjarne Jensen, Hans Frederik Jensen, Grethe Ørtoft Nielsen, Louis Bonde og Jytte Andersen. En særlig tak til Bjarne Danielsen for kommentarer til det færdige manuskript.

Jeg er desuden Per Greve Madsen og Bodil Wulff Jensen fra Lokalhistorisk Forening for fhv. Sejlflod Kommune stor tak skyldig for hjælp og råd, uden hvilke mit arbejde ville have haft langt vanskeligere betingelser.

Litteratur

Andersen, Arnold, 2000: *Husmandshjem på hovedgårdens mark*. Forlaget Nord-Press, Dronninglund.

Andersen, Svend Aage, 1997: *Arbejderkultur i velfærdssamfundet*. SFAH: Skriftserie nr. 39, København.

Andersen, Svend Aage, 2021: "Sandheden om livet på landet", *Nordjyske Stiftstidende* den 25. 7. 2021.

Andersen, Svend Aage, 2021a: *Kærsholm – et lokalsamfund bliver til*. Manuskript under udarbejdelse.

Arvesen, Knud, 2000: *Blade af en bondedrengs dagbog*. Lokalhistorisk forening for Sejlflod kommune, Storvorde.

Bach, Ingeborg, Inger Marie Dyrberg og Mette Ringsted, 1984: "Husmandskoner: Familiebruget i 1950'erne". I: Margrete Berg et al. (red): *Kvindfolk, bd. 2 1900-1980: En danmarkshistorie fra 1600 til 1980*, Gyldendal, København, s. 41-56.

Benthien, Claes, 2009: *Husmoderens køkken i 50'erne og 60'erne*, Forlaget Vandkunsten, København.

Bjørn, Claus & Rasmussen, Peter Ravn, 2003: *Dansk Familielandbrug 1952-2002*, Dansk Familielandbrug, København.

- Christensen, Hanne, 2006: "Landboliv 1950-2000 – Kontinuitet eller brud? En historisk-etnologisk punktundersøgelse af fire midtsønderjyske gårde". I: *Landbohistorisk Tidsskrift* 2006: 1-2, s. 119-164.
- Christiansen, Palle Ove, 1982: *En livsform på tvangsauktion? En bog om landbrug og mennesker i dagens Danmark*, Gyldendal, København.
- DAG Lommebog 1954, 16. årgang, udg. af Dansk Andels Gødningsforretning.
- Dahl, Ove, 2007: *Tilbage til 60'erne: Alle de ting, du har glemt, du kan huske*, Gyldendal, København.
- Dahl, Søren, 1998: *28 år i Lille Vildmose*, Lokalhistorisk Forening for Sejlflod kommune, udgivelse nr. 22, Gudumholm.
- Einarsson, Dorte (red.), 2014: *Min barndom i 40'erne*, Lindhardt & Ringhof, København.
- Einarsson, Dorte (red.), 2015: *Min barndom i 50'erne*, Lindhardt & Ringhof, København.
- Einarsson, Dorte (red.), 2016: *Min barndom i 60'erne*, Lindhardt & Ringhof, København.
- Fanøe, Kristian, 2020: "Et helt liv med landbrug". Nedskrevet af Harald Greve Madsen efter interview med Kristian Fanøe. I: *Udgivelse nr. 44*, Lokalhistorisk Forening for tidligere Sejlflod Kommune. Gudumholm, s. 14-40.
- Frandsen, Johs. Nørregaard, 1991: "Da landbolivet blev en by i provinsen: Essay om landbrugets bevidsthedsformer under forvandling". I: *Folk og kultur* 1991, s. 33-59.
- Frandsen, Johs. Nørregaard, 2010: "Rod i provinsen: Nye fortællinger om opbrud i landbokulturen". I: Nils Gunder Hansen (red.): *Velfærdsfortællinger*, Gyldendal, København, s. 91-110.
- Frandsen, Johs. Nørregaard, 2015: "Landbokulturen fra storhed i 1950'erne til velfærdssamfund, kommunalreformer og perifer position". I: *Landbohistorisk tidsskrift* årgang 12, 2015, s. 52-86.
- Gormsen, Gudrun, 2017-18: "Når man bor herude, så...": Udviklingsmønstre i landdistrikter og reaktioner herpå". I: *Landbohistorisk Tidsskrift* 2017-18, s. 99-139.
- Hammerich, Paul, 1976: *Fred og nye farer: En Danmarkskrønike 1945-72*, bd. 1. Gyldendal, København.
- Hansen, Hans Schultz, 1994: *Det sønderjyske landbrugs historie 1830-1993*. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland og Fælleslandboforeningen for Nordslesvig, Haderslev.
- Hansen, Kjeld, 2010: *Farvel til dansk landbrug*. Gads Forlag, København.
- Hansen, Svend Aage & Henriksen, Ingrid, 1984: *Dansk Socialhistorie 1940-1983: Velfærdsstaten, 2. udgave*. Gyldendalske Boghandel, København.
- Holm, Gretelise, 2012: *Jesus, pengene og livet*. Forlaget Teli Media, København.

- Hundslev, Aksel, 2018: *Under kastanjetræet: 1940'ernes farvel til bondesamfundet*. Byens Forlag, København.
- Højrup, Thomas, 1983: *Det glemte folk: Livsformer og centraldirigering*. Institut for europæisk folkelivsforskning, København.
- Jensen, Jørgen Kaarup & Engelstoft, Hanne, 2006: *Farvel til Den sidste bonde*. DR, København.
- Jensen, Karlo: "Udpluk af en husmandsknægts erindring". I: *Barn af Himmerland XXI*. Udg. af Lions Clubber i Himmerland, s. 157-175.
- Jensen, Knud Peder, 1999: *I begyndelsen var landet: En øjenvidneberetning*. Hovedland, København.
- Jensen, Søren, 2016: "At grave tørv". I: *Publikation nr. 40*, udg. af Lokalhistorisk Forening for Sejlflod Kommune. Storvorde, s. 4-21.
- Juhl, Helle, 2010: *Der var så dejligt ude på landet*. Gyldendal, København.
- Jørgensen, Andreas Illum, 1988: *Barndomsbilleder – en landarbejderdrengs erindringer*. Kulturbøger, Ringe.
- Jørgensen, Hans Otto, 2001, 2002, 2007: *Ida og Axel Trilogien*. Gyldendal, København.
- Klausen, Viggo, 1979: *Sådan var det på landet i tyverne*. Erindringsserien "Folk fortæller" nr. 1. Udg. af Foreningen Danmarks Folkeminder.
- Kristensen, Poul Erik, 1980: *Forskellige byer – forskellige skæbner: Småpluk fra Sejlflod kommune*. Lokalhistorisk Forening for Sejlflod Kommune, Sejlflod.
- Kristensen, Poul Erik, (red.) (1982). *Sejlflod kommunes historie 1841-1970, bd. 1-4*. Lokalhistorisk forening for Sejlflod kommune. Forlaget Juno, Mou.
- Kærgård, Niels & Dalgaard, Tommy, 2014: "Dansk landbrugs strukturudvikling siden 2. verdenskrig". I: *Landbohistorisk Tidsskrift*, årg. 11 nr. 1-2, s. 9-31.
- Larsen, Ebbe, 2005: *Dengang i Danmark 1945-1970*. Borgen, København.
- Larsen, Richard, 1984: *Var jeg end en tåbe: – Erindringsroman*. Himmerlands Tryk, Aalestrup.
- Lindgren, Malin, 1987: *Hip, hippie hurra. Dagligdag i Danmark 1945-1985*, bd. 5. Peter Asschenfeldt's Forlag, København.
- Ludvigsen, Jacob, 2005: *Danskernes egen historie: Hverdagsliv i det 20. århundrede*. Substanz ApS og Baltisk Bureau, København.
- Martens, Gustav, 1989: *Historien om et landsbysogn i Danmark: Lindeballe sogns historie*. Forlaget Ingus aps., Gadbjerg.
- Matsen, Bjørn, 2001: *Ude på landet: Landbrugssamfundet mellem idyl og industri*. Gyldendal, København.
- Mølbjerg, Hans, 1949: *Gården*. Det danske Forlag, København.
- Mølgaard, Jens, 1982: *Gennem fire snese*. Rounborgs grafiske hus, Holstebro.

- Nielsen, Svend, 1988: *De pløjede og de såede*. Særtryk af *Arv og Eje* 1988. Udg. af Dansk Kulturhistorisk Museumsforening.
- Nissen, Henrik, 2004: *Landet blev by: Gyldendal og Politikens Danmarks historie*, 2. udgave. Gyldendal, København.
- Olesen, Bodil og Thorndahl, Jytte, 2004: *Da danske hjem blev elektriske 1900-2000*. Kvindemuseets forlag, Århus.
- Pedersen, Erik Helmer, 1988: *Det danske landbrugs historie 1914-1988*. Landbohøjskoleforlaget, København.
- Pedersen, N. C. (2004). *Om Mou sogn. N. C. Pedersens erindringer 2*. Lokalhistorisk forening for Sejlflod kommune, Sejlflod.
- Ravn, Anna-Birte og Bak, Maren, 1982: "En kvinde og hendes næste: Kønsarbejdsdeling og patriarkat i danske husmandsfamilier". I: *Årbog for arbejderbevægelsens historie*. Tema: landarbejdere. København. Udg. af Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie, s. 153-186.
- Riis, Johannes, 2016: "Mit barndomsland er afviklet". I: *Information* den 1. september 2016.
- Riismøller, Peter, (u. å.): "Vore Landsbyers Tilblivelse: Et Nutids-Eksempel fra Himmerland". Artikel i ukendt kilde, muligvis *Aalborg Amtstidende*.
- Riismøller, Peter, 1941: "Løjer og sære Skikke ved Nytaar". I: *Aalborg Amtstidende* den 1. 1. 1941.
- Riismøller, Peter, 1977: *Sultegrænsen*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København.
- Slettan, Dagfinn, 1999: "Barndom og barnarbeid i det norske bondesamfunnet ca. 1860-1960". I: *Bol og by* årg. 15 nr. 1.
- Stræde, Johs., 1999: *Årets gang – Livets sang: Signalement af et bondeliv*. Poul Kristensens Forlag, Herning.
- Sørensen, Knud, 1988: *Danmark mellem land og by*. Samleren, København.
- Thorsen, Liv Emma, 1986: "Work and Gender: The Sexual Division of Labour and Farmers' Attitudes to Labour in Central Norway, 1920-1980". I: *Ethnologia Europaea: Journal of European Ethnology*, s. 137-148.
- Willert, Søren, 1977: *Der var så dejligt ude på landet*. GMT, Kongerslev.
- Zenius, Marianne, 1987: *Husmandskonerne fortæller*. G. E.C. Gads Forlag, København.
- Zenius, Marianne, 1989: "Landbruget". I: George Nellesmann et al. (red.). *Dagligliv i Danmark i vor tid, bd. 2: Arbejde og fritid*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København, s. 91-133.

Forfatterpræsentation

Svend Aage Andersen, født 31. 10. 1946 i Kærsholm, Mou Sogn. Realeksamen fra Mou Skole, 1964. Lærereksamen fra Nørre Nissum Seminarium, 1969. Magister i litteraturhistorie fra Århus Universitet, 1978. Lic. phil. med afhandlingen "Arbejderhverdag i Århus under industrialiseringen", 1984. Stipendiater ved Århus Universitet og Statens humanistiske Forskningsråd. Medredaktør af Årbog for arbejderbevægelsens historie, 1980-1997 og af Nord Nytt, 1980-1997. Forfatter til bøger og artikler inden for arbejderhistorie, dagliglivshistorie, lokalhistorie og søfartshistorie. Lektor i samfundsvidenskab på Den Sociale Højskole, senere VIA University College, 1997-2019. Seneste publikation: "Undersøgelsesdesign og viden i socialt arbejde" (2020). Pensionist, 2019. Email: andersensvendaage46@gmail.com.